

Tabanoğlu Hoca İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi [1876-1950]

Tabanoğlu Hodca İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi [1876-1950]

Sadık Sarısamam*^{ID} & Biray Çakmak^{ID}**

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

**Araştırma Makalesi
Research Article**

Sorumlu yazar:

Corresponding author:

* Afyon Kocatepe Üniversitesi
ssadik@aku.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7317-195X

** Uşak Üniversitesi
biray.cakmak@usak.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9753-4313

Başvuru / Submitted:

19 Ekim 2023

Kabul / Accepted:

2 Ocak 2024

DOI: 10.21021/osmed.1378407

Atıf/Citation:

Sarısamam, S; Çakmak, B.
"Tabanoğlu Hoca İsmail Şükrü
(Çelikalay) Efendi [1876-1950]",
Osmanlı Medeniyeti
Araştırmaları Dergisi, 20 (2024):
95-122.

Benzerlik / Similarity: 13

Öz

Bu çalışmada geç dönem Osmanlı Devleti'nde Karahisarşahip'te müderrislik, Darülmuallimin-i Sıbyan müdürlüğü, müdür yardımcılığı yapmış, Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Karahisarşahip mebusluğu görevinde bulunmuş olan İsmail Şükrü Efendi ele alınmıştır. İsmail Şükrü Efendi rüştiye mezunu olup aldığı özel derslerle kendisini geliştirmiştir. Eğitim faaliyetlerinin önemini bilincinde olduğu için 1909 yılında Karahisarşahip Darülmuallimin-i Sıbyan'ının kuruluşuna öncülük etmiştir. Darülmuallimin-i Sıbyan'da ve Karahisarşahip Medresesi'nde fahri müdürlük ve muallimlik görevlerinde bulunmuştur.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'ni müteakip başlayan işgallere karşı Afyonkarahisar'da milli uyanışın öncülerinden olmuştur. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde ve Kuva-yı Milliye teşkilatında görev yapmıştır. Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde mebus iken Çelikalay'ı kurmuş ve işgallere karşı mücadele etmiştir. Saltanatın kaldırılması üzerine kaleme aldığı "Hilafet-i İslamiye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi" adlı risalesinde halifeyi devlet başkanı olarak takdim ettiği için Ankara Hükümeti'nin tepkisini çekmiştir. Bu yüzden iktidar çevrelerinde gözden düşmüş, bundan sonra kendisine devlet görevleri tevdi edilmemiştir.

Bu araştırmanın amacı Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş aşamasında önemli rol oynayan bir din adamı olan İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi'yi ve faaliyetlerini objektif bir şekilde ortaya koymaktır. Çalışmada arşiv kaynakları, Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları başta olmak üzere dönemin gazetelerinden, hatıralardan ve ilgili diğer kaynaklardan faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Çelikalay, Hilafet, Müderris.

Abstract

In this study, İsmail Şükrü Efendi, who worked as a mudarris, principal and deputy principal of Darülmuallimin-i Sıbyan in Karahisarşahip in the late Ottoman Empire and served as a deputy of Karahisarşahip in the First Period of the Grand National Assembly of Turkey, is discussed. İsmail Şükrü Efendi graduated from rüştiye and improved himself with private lessons. Being aware of the significance of educational activities, he pioneered the establishment of Karahisarşahip Darülmuallimin-i Sıbyan in 1909. He served as honorary director and teacher at Darülmuallimin-i Sıbyan and Karahisarşahip Madrasah.

On October 30, 1918, he was one of the pioneers of the national awakening in Afyonkarahisar against the occupations that started following the Mudros Treaty signed on October 30, 1918. He served in the countrywide resistance organization (Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti) and national forces (Kuva-yı Milliye) organization. While he was a member of the Grand National Assembly of Turkey in the First Period, he founded Çelikalay and fought against the invasions. After the abolition of the sultanate, he drew the attention of the Ankara Government for presenting the caliph as the head of state in his tractate "The Caliphate of Islam and the Grand National Assembly of Turkey". For this reason, he was discredited within the ruling circles, and he was not assigned any state duties afterwards.

The aim of this study is to objectively demonstrate İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi, a man of the cloth who played an essential role in the transition from the Ottoman Empire to the Republic, and his works. In the study, archival sources, especially the Minutes of the Grand National Assembly of Turkey, newspapers of the period, memoirs and other relevant sources were utilized.

Keywords: National Struggle, Grand National Assembly of Turkey, Çelikalay, Caliphate, Mudarris.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve müttefikleri mağlup olunca ayrı ayrı ateşkes anlaşmaları imzaladılar. İlk savaştan çıkan ülke Bulgaristan oldu. Bulgaristan 29 Eylül 1918 tarihli Selanik Ateşkes Anlaşması'nı imzalayarak savaştan çıktı. İkinci olarak Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzaladı. Mondros Mütarekesi son derece ağır hükümler içeriyordu. Buna göre ordular terhis edilecek, silahlarını teslim edecek, donanma İtilaf Devletleri'nin belirleyeceği limanlarda demirleyecekti. İtilaf Devletleri güvenliklerinin tehlikeye girdiği yerleri işgal edebileceklerdi. 25 maddeden oluşan ateşkes anlaşmasının bütün hükümleri dikkate alındığında Osmanlı Devleti'nin eli kolu bağlanmış oluyordu.

Bu şartlarda İtilaf Devletleri yüzlerce yıllık Şark Meselesini¹ çözme zamanının geldiğine inanmışlardı. Bu yüzden Mondros Mütarekesi hükümlerini art niyetle uygulamaya başladılar. İngilizler, Musul'un Irak toprağı olduğunu iddia ederek boşaltılmasını istedi. 6. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa bu talebi yerine getirmek istememişse de İstanbul Hükümeti'nin uyarıları üzerine Musul'u boşalttı.² Ardından İngilizler İskenderun'u da işgal ettiler. Bunu yeni işgaller takip etti. Urfa, Antep, Maraş ve nihayet 16 Mayıs 1919 tarihinde İzmir, Yunan ordusu tarafından işgal edildi.

Diğer taraftan 13 Kasım 1918 tarihinde İtilaf Devletleri donanmaları İstanbul'a gelmişti. İstanbul'da adı konulmamış bir işgal vardı. Devlet kurumları eli kolu bağlı vaziyette İtilaf Devletleri'nin kararlarını uyguluyordu. Bu durumda tek çare halkın teşkilatlanması ve harekete geçmesiydi. Halk, milli cemiyetler vasıtasıyla teşkilatlanmaya başladı. Ülke genelinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kuruldu, Kuva-yı Milliye teşkilatları oluşturuldu ve Milli Mücadele başladı.

Milli Mücadele kadın, erkek, din adamı, çiftçi, asker, memur vb. toplumun bütün kesimlerinin dâhil olduğu bir mücadeledir. Bu mücadelede din adamları da çok etkin görevler aldılar. Zira onların halk nezdinde itibarı yüksekti. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığı günden itibaren din adamlarıyla irtibata geçmiş ve onların desteğini almaya çalışmıştır.³ İttihat ve Terakki'nin İzmir sorumlu müdürü Celal Bayar, tutuklanma ihtimaline binaen ismini değiştirmek zorunda kalmış, Galip Hoca takma adıyla Aydın bölgesinde faaliyet göstermişti.⁴

Milli Mücadele'nin daha iyi anlaşılabilmesi için bu mücadeleye katkı sağlayan kişilerin biyografilerinin bilinmesi önem arz etmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy gibi tanınmışlık oranı yüksek olanlar dışında nispeten daha az tanınanların da biyografilerinin bilimsel ve objektif şekilde ortaya konulması faydalı olacaktır.

Bu anlamda din adamı Afyonkarahisar Mebusu İsmail Şükrü Efendi bu araştırmanın konusunu teşkil etmiştir. İsmail Şükrü Efendi Birinci Meşrutiyet'in ilanına rast gelen yılda dünyaya gelmiş, Osmanlı Devleti'nin çalkantılı dönemlerinde yetişmiştir. Döneminin modern okullarında ve medresede eğitim gördüğü gibi, aldığı özel derslerle de kendisini yetiştirmiştir. Bu yüzden hem Maarif Nezareti'ne bağlı okullarda muallimlik, hem de Şeyhülislamlığa bağlı medreselerde müderrislik yapmıştır. Çağdaşları gibi azınlık ayaklanmaları ve toprak kayıplarının kendisini

¹ Şark Meselesi, Avrupalıların ortaya attığı bir terim olup kısaca Türklerin Avrupa'dan atılması anlamına gelmektedir. Geniş bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "Şark Meselesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, 38 (İstanbul 2010), s. 352-357.

² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım, İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*. C. 5. (Ankara: Güneş Matbaacılık, 1951).

³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*. 4. Baskı. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2002); Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları II*. 3. Baskı. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2002).

⁴ Geniş bilgi için bkz. Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş*. C. 6. (İstanbul: Baha Matbaası, 1968).

derinden etkilediği muhakkaktır. Bu yüzden vatanın işgali söz konusu olduğunda zerre tereddüt göstermeden harekete geçmiş, maddi ve manevi her türlü fedakârlığı göstermiştir.

1. Çocukluğu ve Eğitim Hayatı

İsmail Şükrü Efendi, 1876 (1292) yılında Afyonkarahisar'da dünyaya gelmiştir. Babası Dava Vekili Tabanoğullarından Mehmet İzzet Efendi'dir. Bu yüzden O, İzzet Efendizade olarak da anılırdı. Annesi, Afyonkarahisarlı Fatma Hanım'dır. Çocukluğu doğduğu ev olan Hacı Mahmut Mahallesi'ndeki 2 numaralı hanede geçmiştir.⁵

İsmail Şükrü Efendi, öğrenimine Sıbyan Mektebi'nde başlamıştır. Ardından eğitim-öğretim süresi Sıbyan Mektebi üzerine 4 yıl olan Karahisarısahip Erkek Rüştüye Mektebi'ne devam etmiştir. Dört yıl boyunca gördüğü derslere ilaveten Arapça, Farsça, Hendese, Hesap, Tarih, Coğrafya, Hat, İnşa ve Akaid derslerinden yapılan imtihan-ı umumide (bitirme sınavı) tam puan almış, 29 Temmuz 1888 tarihinde pekiyi dereceyle mektepten mezun olarak diploma almaya hak kazanmıştır.⁶

İsmail Şükrü Efendi, rüştüyeyi bitirdikten sonra kendisini hem dini hem de müspet ilimlerde geliştirmek amacıyla özel dersler almıştır. Karahisarısahip'te askeri mülazım olarak görev yapmakta olan Hasan Şükrü Efendi, kendisine cebir ve kozmografya öğretmiştir. Karahisarısahip Müftüsü Musamcızade Ali Fevzi Efendi'den⁷ ise ulum-ı aliye dersleri almıştır. Ali Fevzi Efendi'den astronomi ile ilgili olarak heyet-i atikadan Şerh-i Hakîmûn'ı da tahsil etmiştir. Bu sayede eski ve yeni astronomi bilgilerini kıyaslama imkânına sahip olmuştur.⁸ 1900 yılında 18 dalda icazet almaya hak kazanmıştır.⁹

İsmail Şükrü Efendi bunun dışında çağının tarım teknolojisini de yakından takip etmeye çalışmıştır. Bu amaçla Liva Ziraat-i Fenn Eski Memuru Tahsin Bey'den Fenn-i Ziraat dersi almıştır. Tarım alanında çıkan risail-i mevkuteyi okumuş, yayınları takip etmiş ve modern ziraat alanında kendisini geliştirmiştir.¹⁰

2. Memuriyet Hayatı

İsmail Şükrü Efendi, 1909 yılında mensubu olduğu Karahisarısahip Encümen-i İlmisi'nin himmet ve delaletiyle hususi Karahisarısahip Darülmuallimin-i Sıbyanı'nın¹¹ kuruluşunu

⁵ TBMM Arşivi, Sicil No: 240; İSTM, MŞH. SAİD, 227/23, lef 4; Barış Çiftçi, *I. TBMM Karahisar-ı Sahip Mebusu İsmail Şükrü Efendi (Çelikalay)*, (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s. 9.

⁶ İSTM, MŞH. SAİD, 227/23, lef 4; TBMM Arşivi, Sicil No: 240; Çiftçi, a.g.t, s. 9.

⁷ Musamcızade Ali Feyzi Efendi 18 Mayıs 1910 tarihinde 600 kuruş maaşla müftülük görevine atanmıştır (İSTM, MŞH. SAİD, 161/21, lef 1; İSTM, MŞH. DFT.d, 2747, 174). 3 Ağustos 1916 tarihinde emekliye sevk edilmiştir (İSTM, MŞH. SAİD, 161/19, lef 1).

⁸ İSTM, MŞH. SAİD, 227/23, lef 1, lef 2.

⁹ İcazetname sureti için bkz. İSTM, MŞH. SAİD, 227/23, lef 5.

¹⁰ Recep Çelik, "Bütün Yönleriyle İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi", *VI. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Belediyesi Yayınları, 2003), 139-140; Çiftçi, a.g.t, s. 9.

¹¹ 20. yüzyıl başlarında usul-ı cedid üzere tedrisatta bulunmak üzere maarif komisyonları tarafından mahalli imkânlarla açılan ibtidai mekteplerinde istihdam edilecek muallimlerin temini ciddi sorundu. Bu sebeple mahalli ulemanın teşebbüsleri ile bazı yerlerde hususi darülmuallimin-i sıbyanlar açıldı. Karahisarısahip Darülmuallimin-i Sıbyanı da bu okullardandır (Hasan Basri Öcalan, "Bursa Hamidiye Medrese-i Muallimîni", *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/26 (Haziran 2014): 76-83).

gerçekleştirmiştir. İttihat ve Terakki üyesi olması da işini kolaylaştırmıştır.¹² Darümuallimin-i Sıbyan, Genelioğulları'ndan Hacı Ömer Efendi'nin evinde açılmıştır. Okulun 1328 (1910) tarihli mührü vardır.¹³ Bir kaynakta 13 Mart 1909 tarihinde bu okula öğretmen olarak atandığından ve kurucu müdürü olduğundan bahsedilmiştir.¹⁴ Ancak okulun açılışı 14 Kasım 1910 olduğuna göre bu zamana kadar kuruluş çalışmalarıyla ilgilendiği, bu tarihten itibaren fiilen öğretmenlik yaptığı düşünülebilir.¹⁵ Ona 14 Kasım 1910 tarihinde 300 kuruş müdürlük ve muallimlik maaşı tahsis edildiği anlaşılmaktadır.¹⁶

Diğer taraftan Karahisarısahip Darümuallimin-i Sıbyan'ının Maarif Nezareti tarafından onaylanması gerekiyordu. Bunun için resmi yazışmalar başlatıldı. 16 Şubat 1910 tarihli müracaatta Darümuallimin-i Sıbyan'ın Maarif Nezareti tarafından tasdik edilmesi istenilmiştir. Ayrıca mezunlarına şehadetname tevziine izin verilmesi, öğrencilerin askerlik hizmetinden muaf tutulmaları da talep edilmiştir.¹⁷ Ancak bu yazıya cevap gelmeyince Hüdavendigâr Maarif Müdürlüğü 4 Nisan 1910 tarihinde Maarif Nezareti'ne yeni bir yazı göndermiştir. Bu yazıda Karahisarısahip'te mahalli imkânlarla elde edilen gelirle açılan Darümualliminden mezun olacıklara verilmek üzere şehadetname gönderilmesi istenmiştir. Maarif Nezareti'nden cevap verilmemesinin okulu güç duruma soktuğu hatırlatılmıştır.¹⁸ Maarif Nezareti ısrarlar üzerine 14 Nisan 1910 tarihinde Hüdavendigâr Maarif Müdürlüğüne cevap vermiştir. Karahisarısahip Encümen-i İlmisi tarafından tedarik edilen gelirle idare edilmek üzere Darümuallimin açılması hususunda gösterilen gayretin takdir ve şükranına şayan olduğu, bu okuldan mezun olacak öğrencilerin de askerlik muafiyetinden faydalanacakları bildirilmiştir. Ayrıca Darümuallimin-i Sıbyan'da görev yapan muallimlerin isimlerini, menşelerini, maaşlarını ve talebe miktarını gösteren bir cetvelin gönderilmesi gerektiği bilgisi verilmiştir. İlâveten eğitim-öğretimini tamamlayarak mezun olanlara Liva Maarif Komisyonu'nun muallimlik ehliyetnamesi vermesi, ehliyetnamelerin Vilayet Maarif Müdürü tarafından tasdik edilmesi gerektiği hatırlatılmıştır.¹⁹ Ancak Maarif Nezareti Hüdavendigâr Maarif Müdürlüğü'ne gönderdiği 4 Eylül 1911 tarihli yazıyla liva merkezlerindeki diğer darümualliminler gibi Karahisarısahip Darümuallimini'ne de yeni talebe alınmaması, mevcut talebenin talim ve terbiyesine ihtimam gösterilmesi talimatını vermiştir. Darümuallimin'deki öğretmen kadrosunun yetersizliği nedeniyle böyle bir karara varıldığı anlaşılmaktadır.²⁰

Öte yandan Maarif Nezareti 1910 yılı başlarında İsmail Şükrü Efendi ve arkadaşlarını Darümuallimin konusundaki gayretlerinden dolayı 5.000 kuruş mükâfat-ı nakdiye ile taltif etmiştir.²¹ İlâveten Karahisar Mutasarrıflığı 25 Eylül 1915 tarihinde İsmail Şükrü Efendi'ye

¹² BOA, MF. İBT, 268/55 (3 R 1328/14 Nisan 1910), lef 1.

¹³ Yusuf Ilgar, "Afyonkarahisar'da Eğitim-Öğretim", *Afyonkarahisar Kütüğü*, C. 2, (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 2001), 232.

¹⁴ Sarıkoyuncu, a.g.e., C. 1, 79.

¹⁵ Ilgar, a.g.m., 232.

¹⁶ BOA, MF. İBT, 339/45 (25 N 1329/19 Eylül 1911), lef 1.

¹⁷ BOA, MF. İBT, 268/55 (3 R 1328/14 Nisan 1910), lef 1.

¹⁸ BOA, MF. İBT, 268/55 (3 R 1328/14 Nisan 1910), lef 2.

¹⁹ BOA, MF. İBT, 268/55 (3 R 1328/14 Nisan 1910), lef 3.

²⁰ BOA, MF. İBT, 346/25 (8 Za 1329/31 Ekim 1911), lef 1.

²¹ BOA, MF. İBT, 339/45 (25 N 1329/19 Eylül 1911), lef 1.

Darülmualimin çalışmalarından ve eğitim alanında yaptığı katkılardan dolayı hüsn-i hizmet mazbatasını vermiştir.²²

Bu arada Maarif Nezareti okula yeni bir müdür atamak istemiştir. Bunun nedeni İsmail Şükrü Efendi'nin Maarif Nezareti'nden tasdikli Darülmualimin mezunu olmamasıdır.²³ Buna rağmen İsmail Şükrü Efendi, 14 Ekim 1911 tarihinden 1 Ocak 1912 tarihine kadar 500 kuruş yarım maaşla okulda müdür vekilliği görevini yürütmüştür.²⁴

Belgelerden anlaşıldığına göre 1911 yılındaki yeni teşkilat gereği Karahisarısahip Darülmualimini Müdürlüğü'ne 1000 kuruş maaşla Yemen Darülmualimini Müdürü İbrahim Efendi atamıştır. Bu atama Maarif Nezareti'nin 28 Eylül 1911 tarihli yazıyla gerçekleşmiştir.²⁵ İbrahim Efendi Yemen'den İstanbul'a, oradan Karahisarısahip'e gelerek 1 Ocak 1912 tarihinde görevine başlamıştır.²⁶ Buna karşılık İsmail Şükrü Efendi 26 Kasım 1911 tarihinde Maarif Nezareti'ne müracaat ederek müdürlük görevi sona erdiğinden boş bulunan darülmualimin muallim-i evvelliğine asaleten atanmak istediğini bildirmiştir. Tedrisat-ı İptidaiye İdaresi 27 Kasım 1911 tarihinde İbrahim Efendi göreve başlayınca kadar İsmail Şükrü Efendi'nin vekâleten müdürlüğü yürütmesine izin vermiştir. Ders yılı sonuna kadar da muallim-i evvelliğe İsmail Şükrü Efendi'nin vekâlet etmesini, diğer muallimlerin muallim-i sani ve muallim-i salis vekâletlerinde bulunmalarını kararlaştırmıştır.²⁷

Tedrisat-ı İptidaiye İdaresi 27 Kasım 1911 tarihinde Karahisarısahip Darülmualimini'nin eğitim kadrosunun ehliyet ve kifayetlerinin resmen musaddak, Darülfünun veya Darülmualimin-i Rüşdi şهادetnamesini haiz olmadığı, bu sebeple okulun mevcut talebesinin mezuniyetini müteakip kapatılmasına karar verildiğini, Maarif-i Umumiye Kanunu uygulamaya konuluncaya kadar okulun mevcut haliyle bırakılmasının zaruri görüldüğünü ifade etmiştir.²⁸ Bu arada İsmail Şükrü Efendi 17 Kasım 1911 tarihinde Maarif Nezareti'ne bir dilekçeyle başvurarak Karahisarısahip Maarif Müfettişliği'ne atanmak istediğini bildirmiştir.²⁹ 29 Kasım 1911 tarihinde Maarif Nezareti'ne takdim ettiği ikinci dilekçesinde de talebini tekrarlamıştır.³⁰ Nihayetinde 16 Ocak 1912 tarihinde Berat Sancağı Mekatib-i İptidaiye Müfettişi Ahmet Hamdi Efendi bu göreve atandığından İsmail Şükrü Efendi'nin maarif müfettişliğine tayin olma isteği gerçekleşmemiştir.³¹

Diğer taraftan İsmail Şükrü Efendi müderrislik de yapmıştır. Ona bu yolu açan medreselere yeni derslerin konulması olmuştur. 1910 yılı Şubat ayında yayınlanan İslah-ı Medaris Nizamnamesi ve eki zeylname ile İstanbul'daki gibi taşradaki medrese talebelerine hüsn-i hatt ve fünun-ı cedide-i iptidaiye talimi amacıyla dershaneler kurulmasına karar verilmiştir. Maarif Nezareti 2 Nisan 1911 tarihinde Hüdavendigâr Vilayeti'ne talebe-i ulum için fünun-ı cedide-i iptidaiye tedrisinin uygun

²² Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, nr. 3810; Çiftçi, a.g.t, s. 11.

²³ BOA, MF. İBT, 349/66 (3 Z 1329/25 Kasım 1911), lef 1; BOA, MF. İBT, 350/53 (14 Z 1329/6 Aralık 1911), lef 1.

²⁴ İSTM, MŞH. SAİD, 227/23, lef 1, lef 2, lef 5.

²⁵ BOA, MF. İBT, 340/43 (4 L 1329/28 Eylül 1911), lef 1.

²⁶ BOA, MF. İBT, 358/2 (7 S 1330/27 Ocak 1912), lef 2.

²⁷ BOA, MF. İBT, 349/66 (3 Z 1329/25 Kasım 1911), lef 1; BOA, MF. İBT, 350/53 (14 Z 1329/6 Aralık 1911), lef 1.

²⁸ BOA, MF. İBT, 349/66 (3 Z 1329/25 Kasım 1911), lef 1; BOA, MF. İBT, 350/53 (14 Z 1329/6 Aralık 1911), lef 1.

²⁹ BOA, MF. İBT, 355/89 (17 M 1330/7 Ocak 1912), lef 1.

³⁰ BOA, MF. İBT, 350/78 (15 Z 1329/7 Aralık 1911), lef 1.

³¹ BOA, MF. İBT, 356/97 (26 M 1330/16 Ocak 1912), lef 1.

görülüğünü bildirmiştir.³² Bu kapsamda Evkaf-ı Hümayun Nezareti bütçesinden tahsisat ayrılarak Karahisarısahip'te de medaris-i ilmiye fûnun-ı cedide dershanesi açılmıştır.³³ İsmail Şükrü Efendi Afyonkarahisar'da bu dersleri verebilecek en uygun kişilerden birisiydi. Nitekim 14 Aralık 1911 tarihinde 200 kuruş maaşla ıslah-ı medaris-i ilmiye ikinci sene hesap muallimi tayin edildi. 14 Mart 1914 tarihinde maaşı 280 kuruşa yükseltilecek terfien ıslah-ı medaris-i ilmiye fûnun-ı cedide dershanesi müdürlüğüne atandı. 13 Kasım 1914 tarihinde müdürlük görevi yanında inşa ve kitabet muallimliğine tayin edildi. Maaşı 380 kuruşa çıkarıldı.³⁴ 14 Nisan 1915 tarihinde müdürlük görevi ile inşa ve kitabet muallimliğinden ayrıldı.³⁵

Bu arada Eylül 1915 tarihinde Karahisarısahip Taliye Medresesi açılmıştı.³⁶ İsmail Şükrü Efendi 5 Ekim 1915 tarihinde Şeyhülislamın işaret-i aliyyesi ile Karahisarısahip Medresesi birinci sınıf müderrisliğine 300 kuruş maaşla tayin edildi. Medresenin birinci sınıfında fıkıh müderrisliği, ziraat, resim ve hatt muallimliği yaptı. Haftada 2 saat fıkıh, birer saat da ziraat ve resim hattı dersleri verdi. Fıkıh müderrisliği maaşı 160, ziraat muallimliği maaşı 80 ve resim hattı muallimliği maaşı da 80 kuruştur.³⁷ 26 Temmuz 1916 tarihi itibarıyla bu dersleri vermeye devam etmekteydi.³⁸ Karahisarısahip Medresesi Müdürlüğü 6 Ekim 1917 tarihinde Şeyhülislamlığa müracaat ederek ibtida-yı hariç ikinci sınıf hikmet-i tabiiyye (fizik) dersinin İsmail Şükrü Efendi'ye verileceğini bildirdi. Meclis-i Mesalih-i Talebe 20 Ekim 1917 tarihinde bu talebi uygun buldu. Böylece İsmail Şükrü Efendi fizik derslerini de vermeye başladı.³⁹ Karahisarısahip Medresesi Müdürü Hafız Mehmet Cemal Efendi 26 Mart 1918 tarihinde Şeyhülislamlık Sicil Müdüriyeti'ne İsmail Şükrü Efendi'nin derslerine 1 Eylül 1917 tarihinden itibaren üç saat ilave edilerek maaşının 800 kuruşa yükseltildiğini bildirdi.⁴⁰ 6 Mart 1918 tarihi itibarıyla da 800 kuruş maaşla görevine devam etmekteydi.⁴¹ Kasım 1919 tarihinde Karahisarısahip Encümen-i İlmisi Karahisarısahip Medresesi ibtida-yı dâhil kısmı edebiyat, ibtida-yı hariç kısmı ikinci sınıf fıkıh, ibtida-yı hariç birinci ve ikinci sınıf hendese müderrisliğine İsmail Şükrü Efendi'nin tayinini mazbata ile kararlaştırdı. Bu karar Meclis-i Mesalih-i Talebe tarafından 25 Kasım 1919 tarihinde oybirliğiyle onaylandı.⁴² İsmail Şükrü Efendi'nin TBMM'deki dosyasında yer alan hal tercümesinde de 1915-1920 yılları arasında Karahisarısahip Darülhilafe Medresesi'nde fıkıh, fizik, edebiyat ve cebir dersleri verdiği belirtilmiştir.⁴³

³² BOA, MF. İBT, 311/74 (2 R 1329/2 Nisan 1911), lef 2.

³³ BOA, ŞD, 199/33 (25 Ş 1331/30 Temmuz 1913), lef 2; BOA, DH. İD, 190/56 (4 Z 1332/24 Ekim 1914), lef 1, lef 2.

³⁴ İSTM, MŞH. SAİD, 227/23, lef 1.

³⁵ İSTM, MŞH. SAİD, 227/23, lef 5. Ayrıca bkz. İSTM, MŞH. SAİD, 178/16, lef 2.

³⁶ Karahisarısahip Taliye Medresesi hakkında bkz. Nesimi Yazıcı, "Son Dönemde Karahisar-ı Sahib Medreseleri ve Islâh-ı Medâris Uygulaması", *Belleten* 58/223 (Aralık 1994): 642-646.

³⁷ İSTM, MŞH. DFT2.d, 2311. Buna göre İsmail Şükrü Efendi'nin ayda 320 kuruş maaş alması gerekiyordu. O, verdiği bir istidanameyle hatanın giderilmesini talep etti (İSTM, MŞH. DFT2.d, 2072, s. 170).

³⁸ İSTM, MŞH. SAİD, 345/19, lef 4.

³⁹ İSTM, MŞH. DFT2.d, 2084, s. 15; İSTM, MŞH. DFT2.d, 2083, Sadıra no: 873, s. 162.

⁴⁰ İSTM, MŞH. SAİD, 245/19, lef 8.

⁴¹ İSTM, MŞH. SAİD, 227/23, lef 3.

⁴² İSTM, MŞH. DFT2.d, 2090, Sadıra no:1284/263, s. 194.

⁴³ TBMM Arşivi, Sicil No: 240. İsmail Şükrü Efendi 14 Temmuz 1916 tarihinde ilk olarak tercüme-i hal varakası tanzim ve takdim ettiğinde Karahisarısahip Medresesi'nde fıkıh müderrisi, ziraat ve resim hattı muallimi idi (İSTM, MŞH. SAİD, 227/23, lef 1).

3. Milli Mücadeledeki Rolü ve Çelikalay

İsmail Şükrü Efendi'nin siyasetle ilişkisi II. Meşrutiyet Dönemi'ne dayanır. Bu dönemde İttihat ve Terakki'ye katılarak siyasette de etkin rol oynamaya başlamıştır. O, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verdiği Tercüme-i Hal Kâğıdı'nda Sultan II. Abdülhamit'in istibdadından nefret ettiğini ve II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olduğunu ve cemiyetin liva ve vilayet kongrelerinde bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁴

İsmail Şükrü Efendi bundan sonra da daima siyasetin içinde yer almıştır. Bu çerçevede başlangıçtan itibaren Milli Mücadele hareketine destek vermiştir. Afyonkarahisar'da Milli Mücadele'yi başlatan ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasına öncülük edenler arasındadır.⁴⁵ Bazı vatansever arkadaşlarıyla birlikte Ömer Lütfi Bey'e müracaat etmiş, bu müracaat sonrasında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur⁴⁶. O, bu cemiyette görev de almıştır.⁴⁷ Ayrıca Afyonkarahisar'da İngilizlerin kontrolündeki orduya ait depoların duvarlarının delinerek silahların kaçırılmasında rol oynamıştır.⁴⁸ Kuva-yı Milliye'nin oluşturulmasında da Bayatlı Arif Bey ve İsmail Şükrü Efendi etkili olmuşlardır⁴⁹.

Diğer taraftan İsmail Şükrü Efendi, 16 Nisan 1920 tarihinde hazırlanan Ankara Fetvasına imza koyan ulema arasındadır. Bu fetva İstanbul Hükümeti Şeyhülislamı Dürrizade Abdullah Efendi'nin hazırladığı fetvaya cevap niteliğindedir. Fetvada Kuva-yı Milliye'nin dini ve halifeyi kurtarmak için faaliyet gösterdiği, Kuva-yı Milliye'ye yardım etmek gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁰

İsmail Şükrü Efendi milletvekili seçilerek Ankara'ya geldikten sonra Zincirli ve Hacı Bayram camilerinde vaazlar vererek Milli Mücadele lehinde halkı aydınlatmaya çalışmıştır.⁵¹ Onun Milli Mücadele'deki en önemli faaliyeti ise Çelikalay'dır. Çelikalay'ın kurulma süreci Yunanlıların 1920 yılı Haziran ayında yeni bir taarruz başlatmasıyla ilintilidir. Yunan ordusu ilerleyerek 24 Haziran 1920 günü Alaşehir'i ele geçirmiştir. Bu gelişmeler Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine de taşınmıştır. İsmail Şükrü Efendi, gizli celsede yaptığı konuşmalarda Yunan ilerleyişinin durdurulması için maddi ve manevi bütün güçlerin seferber edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Vatan topraklarının işgaline seyirci kalamayacağını, camilere ahır muamelesi yapıldığını ve düşman atlarının bağlandığını görmektense şehit olmaya karar verdiğini açıklamıştır. Cihada katılmak amacıyla meclis başkanlığından izin talep edeceğini bildirmiştir.⁵² Bu konuşmalar sırasında Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, durumun tehlikeli olduğunu belirterek Afyon'dan geçen tren

⁴⁴ TBMM Arşivi, Sicil No: 240.

⁴⁵ Ahmet Altıntaş, *Milli Mücadelede Afyonkarahisar 1919-1922* (Afyonkarahisar, Afyonkarahisar Valiliği Yayınları, 2011), 48.

⁴⁶ Turan Akkoyun, "Milli Mücadele'de Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Kent Müzesi Araştırmaları*, C.1, Ed. Cihad Cihan, (Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Belediyesi Yayınları, 2018), 156.

⁴⁷ Sarıkoyuncu, a.g.e., C. 1, 57.

⁴⁸ TBMM Arşivi, Sicil No: 240.

⁴⁹ Hakan Yılmaz ve Sena Coşkun, "Kent Belleği Çerçevesinde Afyonkarahisar'da Milli Mücadele Döneminde Yaşananlara İlişkin Sözlü Tarih Çalışması", *Afyonkarahisar Kent Müzesi Araştırmaları*, C. 1, Ed. Cihad Cihan, (Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Belediyesi Yayınları, 2018), 180-181.

⁵⁰ Sarıkoyuncu, a.g.e., C. I, 155.

⁵¹ TBMM Arşivi, Sicil No: 240; Sebilürreşad, 2/46, Mayıs 1949, s. 334.

⁵² TBMM, Gizli Zabıt Ceridesi (GZC), C. 1, İnikad 26, 3 Temmuz 1920, s. 59, 61.

hattının muhafaza edilmesinin önemine işaret etmiş, askeri bir cephe kurabilmek için beş aya ihtiyaç duyduğunu, bu zamana kadar düşmanın oyalanması gerektiğini dile getirmiştir.⁵³

Bunun üzerine İsmail Şükrü Efendi kendisine 40 atla 40 silah verilirse Ankara'da kuracağı gönüllülerden oluşan kuvvetle yola çıkacağını, yol boyunca toplayacağı silahlı mücahitlerle çetesini büyüteceğini ve Yunanlıları oyalamaya yardımcı olacağını söylemiştir. Fevzi Paşa, bu tekliften memnun kalarak ona yardım edeceğine söz vermiştir.

İsmail Şükrü Efendi hatıralarında Fevzi Paşa'nın ne kadar silah ve cephane varsa kendisine teslim edilmesi için Ankara silah deposuna emir verdiğini, bu emire istinaden depoya gittiğini, ancak depoda sadece 14 adet Martiniden bozma tek ateşli bekçi silahı mevcut olduğundan bunları alabildiğini belirtmiştir. Silah sayısını 40'a çıkarabilmek için Ankara Kolordu Kumandanı ve Vali Vekili Nuri Bey'den yardım istediğini, bundan da bir şey çıkmadığını ifade etmiştir. Resmi makamlardan ümidi kesince *"Allaha dayanarak"* bir gün içinde asker elbisesi diktirdiğini, başında sarık olduğu halde bu elbiseyi giyerek Hacı Bayram Cami'inde Cuma namazının bitiminde kürsüye çıktığını bildirerek şunları söylemiştir:

"Ey cemaat-i müslimin dedim. Kapıları kapayınız, hiçbiriniz camiden dışarı çıkmasın. Sizinle görüşecek mühim meseleler var. ... dedim, coştum söyledim. Evde duvarlarda asılı duran harb silahlarının boşuna asılı kalırsa ev sahibine lanet edeceğini anlattım. Memleket ve din tehlikede kalırsa yedisinden yetmişine kadar bütün Müslümanların cihatla mükellef olduğunu anlattım. Mustafa Kemal Paşa'nın teminatını söyledim. Fevzi Paşa'nın askeri kararını bildirdim. Cemaat ağladı, ben ağladım. Nihayet arkamdaki ilmiye cübbesini çıkararak asker elbisesiyle başımda sarık olarak kürsüde ayağa kalktım. Ey cemaat-i müslimin dedim. İşte ben asker kıyafetine girdim. Cepheye gidiyorum. Memleket ve din kurtuluncaya kadar cepheelerde düşmanla çarpışacağım. Memleketini, dinini seven benimle beraber gelsin dedim".

Bu sırada hem halk hem İsmail Şükrü Efendi hüngür hüngür ağlıyordu. Şükrü Hoca'nın gözyaşları sakallarından dökülüyordu. Bu duygu seli içerisinde camiden çıkıldı. Sokakları dolduran halk ile birlikte belediye binasına gelindi. İnsanlar sağa sola koşuşmaya başladı. Akşama kadar 700 silah, 600 mücahit, 120 at toplandı. Kısa bir zaman sonra silahlı mücahitlerinin sayısı bini bulmuştur.⁵⁴

İsmail Şükrü Efendi'nin ifadesine göre bu arada Isparta Milletvekili Hafız İbrahim Efendi yanına gelerek emrinde bir nefer olarak cihada katılmak istediğini söylemiştir. Şükrü Efendi, onun Isparta taraflarında teşkilat yapmasını önermiş, 250 silahlı mücahidi İbrahim Efendi'nin emrine vermiştir.⁵⁵

Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa'nın İsmail Şükrü Efendi'nin işini kolaylaştırmak için Ankara Kumandanlığı'na ve Batı Cephesi Komutanlığı'na yazılı talimat verdiği belgelerden de anlaşılmaktadır. Belgeye göre bu talimatta Afyonkarahisar Mebusu Hoca İsmail Şükrü Efendi'nin Ankara ve civarından başlamak üzere Afyonkarahisar'a varıncaya kadar yol boyunca kendi at ve

⁵³ Sebilürreşad, 2/46, Mayıs 1949, s. 334; TBMM Arşivi, Sicil No: 240; Sarıkoyuncu, a.g.e., C. 2, 81-82.

⁵⁴ Sebilürreşad, 2/46, Mayıs 1949, s. 334-335; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 337-338.

⁵⁵ Sebilürreşad, 2/46, Mayıs 1949, s. 335. Bilahire Hafız İbrahim Efendi de "Demiralay" adı verilen bir Kuva-yı Milliye teşkilatı kurmuştur. Geniş bilgi için bkz. Bayram Kodaman ve Hasan Babacan, *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı ve Isparta'da Milli Mücadele İle İlgili Belgeler* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 1998).

silahlarıyla toplayacağı gönüllülerin kumandasını üzerine alarak cihada iştirak edeceği, kendisine yardımcı olunması istenmiştir.

Ali Fuat Cebesoy da Çelikalay nedeniyle İsmail Şükrü Efendi'den övgüyle bahsetmiştir. O, 20. Kolordu'nun sahası içinde olan Isparta-Afyonkarahisar-Eskişehir hattını muhafaza etmenin öneminden bahsetmiştir. Eskişehir'de bulunan İngilizleri atabilmek için Isparta ve Afyon'u elde tutmanın gerekliliğine işaret etmiştir. Çelikalay ve Demiralay sayesinde buralarda kuvvet bulundurmamak zorunda kalmadıklarını hatırlatmıştır.⁵⁶

Hoca Şükrü Efendi'nin yanında Yüzbaşı Osman Nuri Bey de vardı⁵⁷. Çelikalay'ın bölük komutanları Afyonkarahisarlı yedek subaylardan oluşmuştur. Birinci Bölük Komutanı Naipzade Ahmet (Temiz), İkinci Bölük Komutanı Hamaloğlu Safer (Taşpınar), Üçüncü Bölük Komutanı Mehmet Şükrü (Ayyıldız), 4. Bölük Komutanı Nasıh (Bayık) Bey'dir. Bu subaylar Çelikalay'ın talim ve terbiyesiyle meşgul olmuşlardır. Afyonkarahisar'da İlipınar Çayırı'nda askerlerine talim yaptırmışlardır.⁵⁸

Çelikalay ilk görevini Uşak Cephesi'nde almıştır. Uşak Cephesi'ne komuta eden İzzettin (Çalışlar), Yunanlıların 29 Ağustos 1920 günü Uşak'ı işgal etmesi üzerine birliklerin Banaz'da toplanmasını emretmiş, Banaz İstasyonu'nda müdafaa tertibatı aldırıştır. Bu sıralarda bölgeye gelen Çelikalay, İslamköy'de görev almış, Mıngırıp mevkiinde düşmanın iki alayını bozguna uğratmıştır.⁵⁹ Ardından 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa 31 Ağustos 1920 günü savunma hattını Dumlupınar bölgesine çekince Çelikalay, Büyükoturak'da savunma düzenine geçmiştir.

Diğer taraftan Uşak'ın işgali Afyonkarahisar halkını da endişeye düşürmüştür. Fahrettin Paşa halkın korkusunu giderebilmek için Müftü Hüseyin Efendi de dâhil olmak üzere Afyonkarahisar ileri gelenlerinden 60 kişiyi beraberinde cepheye götürerek gezdirmiştir. Dumlupınar mevzilerinin ne kadar kuvvetli olduğunu göstererek güven vermeye çalışmıştır. Bu heyet İsmail Şükrü Efendi'yi de ziyaret etmiştir. Şükrü Hoca söz konusu heyetin yanına gelerek kendisinden yardım istediğini anlatmıştır. O, acele cepheye koştuğunu, müdafaa hattı oluşturduğunu, kısa zamanda cephedeki silahlı mücahitlerinin sayısının bine ulaştığını belirtmiştir. Çelikalay'ın cephenin sağında, diğer alayların ise solunda toplandığını, soba borularına top bataryası görünümü vererek ve dağlara yerleştirerek ağır silahları bulunduğu izlenimini vermeye çalıştığını ifade etmiştir.

İsmail Şükrü Efendi, Çelikalay ile Çerkez Ethem kuvvetlerini zor durumdan kurtardığını da anlatmıştır. O, Ethem ile sağ kanattan irtibat kurduğunu, onun kuvvetlerinin Efendi Köprüsü'ne kadar geri çekilmesi üzerine topların düşman eline geçmesi tehlikesinin ortaya çıktığını, Ali Fuat Paşa'nın kendisinden 24 saat direnmesini istediğini, Ethem'in üzerine gitmekte olan iki alay kadar Yunan kuvvetini pusuya düşürerek mağlup ettiğini, bu başarı üzerine ordu tarafından takdir ve tebrik edildiğini anlatmıştır.⁶⁰

⁵⁶ Sarıkoyuncu, a.g.e., C. 1, 80, 82.

⁵⁷ Zekî Polat, "Millî Mücadele Yıllarında Afyonkarahisar", *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, (Afyon: Afyon Valiliği Yayınları, 2004), 125.

⁵⁸ Niyazi İplikçioğlu, "Afyon'da Millî Mücadele Başlarken Çelikalay'ın Kuruluşu", *Beldemiz* 5 (Ocak-Şubat-Mart 1986): 3-4; Çiftçi, a.g.t, s. 53.

⁵⁹ TBMM Arşivi, Sicil No: 240.

⁶⁰ Sebilürreşad, 2/46, Mayıs 1949, s. 334-335.

İzzettin Çalışlar da anılarında Çelikalay'ın Dumlupınar'a yollandığı ve Büyükoturak'da istasyona yerleştirildiğini belirtmiştir. O, bu alayın teçhizatının tamamen alay mensupları ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından sağlandığını özellikle vurgulamıştır.⁶¹

İsmail Şükrü Efendi komutasındaki Çelikalay, Konya İsyanı'nın bastırılmasında da görev almış, asilere karşı Akşehir ve Ilgın'da savaşmıştır.⁶² Bu sırada Birinci Bölük Komutanı Naipzade Ahmet Bey esir düşmüştür.⁶³ İsmail Şükrü Efendi şeriat elden gidiyor diye isyan eden asilerin Müslümanlıkla bağdaşmayacak şekilde gasp, hırsızlık, tecavüz gibi filler gerçekleştirdiklerini dile getirmiştir. Ilgın'da halkın isyancılardan bazılarını sopayla etkisiz hale getirdiğini, kadınların namuslarına tasalluta yeltenildiği gerekçesiyle idamları zevkle seyrettiklerini anlatmıştır.⁶⁴

O, Çelikalay'ın pusuya düşürüldüğünü, beş buçuk saat süren muharebe ile arkadaşlarını ve kendisini kurtarabildiğini de anlatmıştır. İtaatkâr zannedilen köylülerin asilere katıldığını, asıl kaybın çatışmalarda değil, yolunu şaşırın efradın köylüler tarafından imha edilmesi suretiyle verildiğini belirtmiştir.⁶⁵

Kısaca Çelikalay, Yunan kuvvetlerini düzenli ordu görevi devralıncaya kadar oyalamış, cepheyi terk etmemiştir.⁶⁶ Kuva-yı Milliye birliklerinin düzenli orduya katılması kararı alındığında tereddüt göstermeden düzenli orduya katılmıştır. Çelikalay orduda 68. Alay adıyla görev yapmıştır. İsmail Şükrü Efendi de birliğinden ayrılarak Meclis'e geri dönmüştür.⁶⁷

4. "Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" Başlıklı Risale

"Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" başlıklı risale 1923 yılında Ali Şükrü Matbaası'nda⁶⁸ basılmıştır. Risale 2 sayfası mukaddime olmak üzere toplam 28 sayfadan oluşmaktadır⁶⁹. İsmail Şükrü Efendi mukaddime kısmında eseri bazı önde gelen ulema ile birlikte şer'î kaynaklara dayanarak hazırladıklarını belirtmiştir. Bu ifadeden anlaşılıyor ki risale, sadece İsmail Şükrü Efendi'nin eseri değildir. Ancak risalenin mukaddimesinin bitiminde onun adı yer almaktadır. Bu sebeple mukaddimenin tarafından kaleme alındığını söylemek mümkündür.

İleri gazetesinde de İsmail Şükrü Efendi'nin bu metni yazmadığı, sadece imzaladığı haberi yer almıştır.⁷⁰ Oysa İsmail Şükrü Efendi TBMM'de bir vesileyle bu risaleyi kendisinin yayınladığını söylemiştir. O, bu risaleyi bazı ulema arkadaşlarıyla beraber 18 Kasım 1922 tarihinde Meclis'e verilen bir kanun teklifinin esbab-ı mucibesi olarak hazırladığını belirtmiştir.⁷¹

⁶¹ İzzeddin Çalışlar, *Org. İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 41.

⁶² TBMM, GZC, C. 1, İnikad 88, 23 Ekim 1920, s. 204.

⁶³ İplikçioğlu, a.g.m., 3.

⁶⁴ TBMM, GZC, C. 1, İnikad 88, 23 Ekim 1920, s. 204.

⁶⁵ TBMM, GZC, C. 1, İnikad 88, 23 Ekim 1920, s. 200.

⁶⁶ Sebilürreşad, 2/46, Mayıs 1949, s. 335.

⁶⁷ Sarıkoyunlu, a.g.e., C. 2, 83.

⁶⁸ Bu matbaa, Birinci Dönem TBMM'de muhalefetiyle ün kazanan Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'e aittir. Ali Şükrü Bey, Meclis Muhafız Bölüğü Komutanı Giresunlu Topal Osman Ağa tarafından boğdurularak öldürülmüştür (Geniş bilgi için bkz. Necmettin Alkan ve Uğur Üçüncü, *Ali Şükrü Bey Hürriyet Uğruna 39 Yıl* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, 2015).

⁶⁹ *Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi* (Ankara: Ali Şükrü Matbaası, 1339).

⁷⁰ "Muhalliflerin Zatları ve Sadası: Bazı Malumat", *İleri*, 28 Nisan 1923.

⁷¹ TBMM, Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, C. 26, İnikad 178, 22 Ocak 1923, s. 446-447.

Mustafa Kemal Paşa da Nutuk'ta bu konuya değinmiş, risaleyi mürteci bir hizibin şükrü Efendi imzasıyla yayınladığını belirtmiştir. “*şükrü Hoca, onu ve imzasını ileri süren politikacılar*” ifadesiyle İsmail şükrü Efendi'nin kullanıldığı görüşünü dile getirmiştir. O'nun için “*Allahlık*” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁷²

Risalenin mukaddimesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922 tarihinde hilafet ve saltanat hakkında aldığı kararın yurt içinde ve dışında bütün İslam dünyasında “*tereddüt ve ıstıraba*” yol açtığı iddia edilmiştir. Çeşitli yayınlardan ve bazı kişilerin açıklamalarından hareketle Büyük Millet Meclisi'nin İslam şeriatının hükümlerini bir tarafa bırakarak Hilafeti asli konumundan uzaklaştırdığı, Katolik dünyasındaki Papa'nın durumuna düşürdüğü kanaatinin ortaya çıktığı belirtilmiştir. Buna karşılık TBMM üyelerinin kesinlikle böyle bir düşünce taşımadıkları, şeriatı devre dışı bırakan bir duruma yol açmayı akıllarının ucundan bile geçirmedikleri değerlendirmesinde bulunulmuştur. 1 Kasım kararıyla “*Hilafet-i İslamiye*”nin yerinde bırakıldığı, buna karşılık İslam dininin de reddettiği “*tahakküm ve tasallut-ı şahsiye*”nin kaldırılmış olduğu ifade edilerek halifenin “*hukük ve vezâ'if-i şer'iyyesini ibtâl etmek hiçbir kimsenin, hiçbir meclisin elinde olmadığı bütün Müslümânlarca ma'lûmdur...Halife Meclisin Meclis halifenindir*” denilmiştir.

Risalenin esas metninde ise öncelikle bir halife nasbının ümmet üzerine vacip olduğuna hükmedilmiştir. İlaveten bütün fıkıh âlimlerinin halifelerin İslam hükümetine ait dünya işlerinin yürütülmesinde, siyasette ve dini emirlerin korunmasında hazret-i peygambere halef oldukları ve ona niyabet ettikleri görüşünü benimsedikleri iddia edilmiştir. İslam hükümetine başkanlık edecek olan halifede ifta, kaza ve imametın tecelli etmesi gerektiği belirtilmiştir.

Risalede halifeliğin esas vasfının devlet işlerinde tasarruf olduğu, bu yetkiye sahip olmayan kişinin halife olamayacağı görüşü savunulmuştur. Halifenin yasama yetkisinin olduğu da belirtilerek, İslam ülkelerindeki meclislerin çıkardıkları kanunların halifenin onayı olmadan yürürlüğe giremeyeceği iddia edilmiştir.

Halifenin konumunun Katolik mezhebindeki Papa ile aynileştirilmesine ise şiddetle karşı çıkılmıştır. Hilafet makamı yetkilerinin sadece ruhani ve dini görevlerle sınırlandırılmayacağı üzerinde durulmuştur. Hazret-i Peygamber'in hiçbir zaman kudretsiz bir hilafeti istemediği, bu kurumun kudret ve kuvvetten tecrit edildiği gün İslami hiçbir anlamı kalmayacağı, İslam âleminde büyük bir buhran baş göstereceği öne sürülmüştür.⁷³

Risalede İslam âlimlerine göre halifede mevcut olması gereken dört şart ilim, adalet, kifayet ve selamet olarak gösterilmiştir. İslam dinine göre halifenin zorbalık ile hükmeden değil, hizmet eden kişi olduğu vurgulanmıştır. Hâkimiyetin halifede değil, şeriatta olduğu görüşü savunularak halifenin şeriata hizmet etmekle ve herkes gibi şer'î hükümlere uymakla mükellef olduğu belirtilmiştir.

Fıkıh kitaplarından hareketle hilafet makamının görevleri sıralanmıştır. Hükümete ait ne kadar iş varsa tamamının halifenin yetkisinde olduğu belirtilerek “*İmâmet-i Kübrâ olan hilâfet aynen hükümet demektir*” denilmiştir. Bütün memurların ona bağlı olduğu vurgulanmış, kadıların atanmaları ve azillerinin halifenin yetkisinde olduğu ifade edilmiştir.

⁷² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997), 468, 470-471.

⁷³ *Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi*, 17.

Risalede halifenin dini görevlerine de değinilmiştir. Buna göre halife, hacıların güvenle hac vazifelerini yapmalarını temin edecek tedbirleri almalıdır. Hâdimü'l-Harameyn sıfatının gereği olarak Kabe-i Mükerrreme için bir harem-i şerif müdürü, Ravza-i Mutahhara için şeyhülharem nasp ve tayin etmelidir. İslam hükümetlerinin müracaatları halinde onlara birer menşur vermek suretiyle aradaki bağı güçlendirmelidir. Hazret-i Peygamber'in soyundan gelenlerin neseplerini nakibüleşraf tayin etmek suretiyle korumalıdır. Ayrıca Hanefi mezhebine göre de cuma ve bayram namazlarının geçerli olabilmesi için hutbeleri yönlendirmelidir.

Risalede savunulan görüşe göre Yavuz Sultan Selim, Mısır'ın fethini takiben halifeliği devraldığına sultanlığı bırakarak yalnız halife-i müslimin ünvanıyla yetinmiş olsaydı, bugün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yürürlüğe koymak istediği İslami inkılap daha o zaman gerçekleşmiş olurdu. 1 Kasım kararıyla saltanat zihniyeti bertaraf edilmiş, İslam hilafeti tam anlamıyla Hulefa-yı Raşidin devrindeki şekline dönmüştür. Kanun yapmak ve hükümet işlerini yürütmek yetkisini üzerinde bulunduran halife, TBMM'nin de amiri konumundadır. Çıkarılan kanunların ve hükümet kararlarının halifenin tasdikine ihtiyaç göstermesi "*bir emr-i zarûrî-i şer'îdir*". Büyük Millet Meclisi'nin sırası geldiğinde hilafet kurumunun haklarını ve şer'î görevlerini temin edecek bir özel kanun çıkarması gerekmektedir.

Ancak, risale Ankara Hükümeti'ni son derece rahatsız etmiş, 1 Kasım kararına aykırı bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa 16-17 Ocak 1923'te İzmit'te İstanbul gazetecilerine verdiği mülakatta, meselenin tartışılmasının barış anlaşmasından sonraya bırakması gerekirken bazı kişilerin acele ettiğini ifade etmiştir. O, saltanatın kaldırılmasının bazı hocaları üzüntüye boğduğunu, dinlerinden imanlarından şüphe eder hale geldiklerini dile getirmiştir. İsmail Şükrü Efendi'nin aslında hâkimiyet-i milliyenin kaldırılmasını talep ettiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa "*Türkiye devletinin reisi vardır, bu şekil şer'îdir, ilmîdir*" demiştir. Hilafetin siyasi mahiyeti olamayacağını, Türkiye Devleti'nin başkanının bulunduğunu, başka bir makam tanımadığını, hâkimiyetin kayıtsız-şartsız milletin olduğunu vurgulamıştır.⁷⁴

Söz konusu risaleye karşı alınan önlemlerden birisi de "*Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye*" başlıklı bir risalenin yayınlanmış olmasıdır. Bu risalede 30 makale bulunmaktadır. Millet egemenliğine vurgu yapılan risalenin yazarları arasında Ziya Gökalp, Falih Rıfkı, Celal Nuri, Ahmet Emin, Hoca Rasih Efendi, Ağaoglu Ahmet ve Yunus Nadi yer almıştır. Bu yazılar içerisinde İsmail Şükrü Efendi'ye doğrudan doğruya karşılık veren tek yazı, F. C. imzalı ve "*Hoca Şükrü Efendi'ye Cevap*" başlıklıdır.⁷⁵

Öte yandan "Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" başlıklı risale dolayısıyla İsmail Şükrü Efendi hakkında bir soruşturma açılmıştır. O, bu konuyu Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine taşımıştır. Risale dolayısıyla savcılığın Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na istinaden hakkında soruşturma başlatıp Meclis Başkanlığı'na gönderdiğini basından öğrendiğini, bunun doğru olup olmadığını sormuştur. Meclis Başkan Vekili, Meclis'e böyle bir yazı ulaşmadığı cevabını vermiştir. İsmail Şükrü Efendi, kendisinin hâkimiyet-i milliye için canını feda etmiş bir kişi olmasına rağmen basının risalesi hakkında gürültü koparması neticesinde namus ve haysiyetiyle oynandığını,

⁷⁴ Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, Haz. Arı İnan, 2. Baskı (Ankara: TTK Basımevi, 1996), 29-30, 33, 60-71.

⁷⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Dursun Ali Akbulut, *Saltanat, Hilâfet ve Milli Hâkimiyet* (Samsun, 1994).

milletvekili olması hasebiyle Meclis'in haysiyetine taarruz edildiğini, kendi namusunun Meclis'in namusu olarak algılanmasını beklediğini dile getirmiştir.⁷⁶

Ancak üç gün sonra Başbakan Rauf Bey'in İsmail Şükrü Efendi hakkındaki tezkeresi Meclis Genel Kurulu'nda okunmuştur. Bu tezkerede İsmail Şükrü Efendi tarafından yayınlanan "*Hilafet-i İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi*" başlıklı risalenin 8, 9, 17, 22, 23 ve 26'ncı sayfalarında yer alan bazı ifadelerin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ilk dokuz maddesine aykırı olduğu, Matbaalar Kanunu'nun 7. ve Matbuat Kanunu'nun 11. ve 17. maddeleri dolayısıyla Ceza Kanunu'nun 66. maddesinin ikinci zeyline karşılık gelen bir suç olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple risale sahibi hakkında kanuni takibatta bulunulabilmesi için Kanun-ı Esasi'nin 79. maddesi gereğince Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'ndan izin verilmesinin Adliye Vekâleti'nin 18 Ocak 1923 tarih ve 86/10 numaralı yazısıyla talep edildiği bildirilmiştir. Tezkerenin görüşülmesi sırasında söz alan Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, dokunulmazlığın kaldırılmasına karşı çıkmış, İsmail Şükrü Efendi'nin fikrini beyan ettiğini, cinayet işlemediğini dile getirmiştir. Nihayetinde İsmail Şükrü Efendi'nin de talebi doğrultusunda evrak 5. Şube'ye havale edilmiştir.⁷⁷ Ancak 5. Şube, bu konuda herhangi bir işlem yapmamıştır. Dolayısıyla İsmail Şükrü Efendi'nin dokunulmazlığı kalkmadığı gibi hakkında herhangi bir cezai işlem de yapılmamıştır.

5. Gazete Yazıları

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İsmail Şükrü Efendi Sebilürreşad Dergisi'nde beş yazı kaleme almıştır. İlk yazısı "*Nur-ı İlahi Söner Mi*" başlığını taşımaktadır. O, bu yazıyı İkinci İnönü Zaferi'ne istinaden yazmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin verdiği savaşı cihat olarak değerlendirmiştir. İslam dininin doğuşundan itibaren küfre karşı verilen mücadelelerin devamı olarak görmüştür. Nur-ı İlahi'yi söndürmek isteyen kâfirlerin hiçbir zaman başarılı olamayacaklarını söylemiştir. On üç asır evvel doğan Müslümanlık güneşinin kâfirlerin kin ve garazlarına rağmen sönmediğini, İslam dininin "*mücâhede dini*" olduğunu, hiçbir milletin⁷⁸ Müslümanlar kadar mücadele gücü bulunmadığını ifade etmiştir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını takiben İtilaf Devletleri'nin Müslümanlığın yok olma zamanı geldiğine inanarak fırsattan istifade "*enver-i ilâhiyi*" söndürmek için her taraftan hücumla geçtiklerini hatırlatmıştır. Cenab-ı Allah'ın Müslümanlara yardım ederek korkuya kapılan kalplerine sakinlik verdiğini, Allah'ın yardımına güvenleri sarsılan gafillerin tövbe ettiklerini, nihayetinde yüz bin kişilik bir ehl-i salib ordusuna galip geldiğini ifade etmiştir.

Al-i İmran suresinde belirtildiği gibi Allah'ın kendisine yardım edenlere yardım edeceğini, Allah'a yardım etmenin Kuran'ın hükümlerini uygulamak ve Kuran'ı yaşatmakla mümkün olacağını dile getirmiştir. "*Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-münker*" ayeti gereğince Meclis'in iyiliği emrederek kötülüğü yasaklamaktan geri durmadığını ifade etmiştir. Müslümanların aralarındaki ayrılıkları terk ederek Türkiye Büyük Millet Meclisi etrafında toplanmaları halinde Hristiyan ordularını denize dökmelerinin mümkün olacağı, bunun sonucunda Müslümanlığın şevket ve kudretinin yükseleceği müjdesini vermiştir.⁷⁹

⁷⁶ TBMM, ZC, C. 26, İnikad 178, 22 Ocak 1923, s. 446-447.

⁷⁷ TBMM, GZC, C. 3, İnikad 180, 25 Ocak 1923, s. 1232-1233.

⁷⁸ Milleti ümmet anlamında kullanmıştır (İsmail Şükrü, "*Nur-ı İlahi Söner Mi*", *Sebilürreşad*, 19/476, Şaban 1339/16 Nisan 1337/16 Nisan 1921, s. 74).

⁷⁹ İsmail Şükrü, "*Nur-ı İlahi Söner Mi*", s. 74-75.

İsmail Şükrü Efendi'nin ikinci yazısı "*Ulema-yı İslam'a Müretteb Vazife*" başlığını taşımaktadır. O, bu yazısında Müslümanların İslamiyet'in bekasına ve yayılmasına hizmet etmekle mükellef olduklarına dikkati çekmiştir. Bu yolda çaba gösteren ve etkili olan herhangi bir Müslüman grubunun diğerlerine nazaran daha yüksek bir değere sahip olacağını ifade etmiştir. İsmail Şükrü Efendi bu anlamda şehitler ve ulemayı da kıyaslamıştır. Din ve vatan uğurunda hayatını feda eden şehitler için Bakara suresinde yer alan "*fi-sebili'l-llah şehid olanları ölmüş zannetmeyiniz, onlar diridir*" ifadesine atıfta bulunmuştur. Buna rağmen O, şehitlerin fedakârlık itibarıyla ulemanın biraz gerisinde olduğunu öne sürmüştür. Ulemanın ilmi yaymak suretiyle İslamiyet'in bekasına şehitlerden daha fazla hizmet etmiş olduklarını iddia etmiştir.

İsmail Şükrü Efendi döneminin ulemasına seslenmiş, İslamiyet'in geçirmekte olduğu bu buhranlı dönemde hiçbir âlimin kayıtsız ve tarafsız kalamayacağını ifade etmiştir. Düşmanların Sevr Anlaşması'nı hayata geçirdikleri günün İslamiyet'e, ilme, ulemaya son verildiği gün olacağı uyarısında bulunmuştur.

Ulemanın İzmir, Manisa, Aydın, Uşak, Balıkesir, Bursa işgal edilirken ve Müslümanlar zulme uğrarken susmamaları gerektiğini belirterek "*Ulemâ dînen farz olan tebliğ-i ahkâmı şimdi yapmazlarsa ba'demâ yapamayacaklarını düşünerek ona göre hareket etmeleri lâzımdır*" demiştir. Ramazan-ı şerifin yaklaşmakta olması nedeniyle ulemanın her birinin köylere gönderilerek halkı aydınlatması önerisinde bulunmuştur. Milletın hazinesinden maaş alan müftülerin asli görevleri olan irşada önem vermediklerinden de şikâyet etmiştir. "*Her âlimin kendi menâfi-i dünyeviyesi peşinde koşma zamanı değildir*" diyerek müftülerin köylere taksim ederek irşat için her muntıkaya ulemadan bir kişiyi tayin etmeleri gerektiğini dile getirmiştir.⁸⁰

İsmail Şükrü Efendi "*Müslümanlıkla Komünistlik Kabil-i Telif Mi?*" başlıklı yazısında, "*iki günü eşit olan kişi aldanmıştır*" hadisi-i şerifini hatırlatarak İslam dininin çalışmayı teşvik ettiğini vurgulamıştır. Hristiyanlıkta ve Musevilikte Cumartesi ve Pazar günlerinde çalışmanın yasaklanmış olmasına rağmen İslamiyet'te sadece Cuma günü Cuma namazı zamanında çalışmanın haram kılındığını dile getirmiştir.

O, bir zamanlar Batı'yı taklit etme ve Frenkleşmenin moda olduğunu, bu yüzden ahlaki bozulma yaşandığını, bunun sonucunda Müslümanların başka milletlerin esareti altına girmeye başladıklarını iddia etmiştir. Bu defa da körü körüne Bolşevikliği taklit etmek isteyenlerin ortaya çıktığını, Mustafa Suphi gibi birtakım menfaatperestlerin Komünistlikle İslâmiyet'in uyuştüğünü, Anadolu'da Komünistlik esaslarının kabul edildiğini öne sürerek Müslümanları aldatmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Anadolu'daki hükümetin Rus komünistleriyle siyasi bir ittifak kurmuş olmasının, onların fikirlerini kabul etmesi anlamına gelmeyeceğine dikkati çekmiştir. İsmail Şükrü Efendi, Müslümanlığın komünizmle uyuşamayacağını, Müslümanların yaşadığı ülkelerde komünistliği ortaya çıkaracak sebeplerin mevcut olmadığını, İslam ülkelerinde bu sistemi uygulamanın da imkânı bulunmadığını ifade etmiştir. Komünizmin şahsî mülkiyeti ortadan kaldırmasına karşı çıkarak insanların yaradılıştaki aynı olmadıklarını, bazısının zeki, gayretli, bazısının ahmak ve tembel olduğunu dile getirmiştir. Kişilerin kazandıkları servetlerini bedelsiz olarak başkalarına vermenin de zulüm olduğunu söylemiştir. İslam dinine göre Cenab-ı Allah'ın zenginlerin mallarının bir kısmını zekât olarak muhtaçlara vermeleri karşılığında onlara cennetini ihsan eylediğini dile getirmiştir. Şahsî mülkün ortadan kaldırılmasının ilerlemeye engel olacağını,

⁸⁰ İsmail Şükrü, "*Ulema-yı İslam'a Müretteb Vazife*", *Sebilürreşad*, 19/478, 21 Şaban 1339/30 Nisan 1337/30 Nisan 1921, s. 97-98.

insanların kendi mülkü olmayan bir yeri imar etmek için emek sarf etmeyeceklerini dile getirmiştir.⁸¹

İsmail Şükrü Efendi'nin "*Hasımlarımızın Efkârı Ne İçin Ani Bir Surette Tahavvül Eyledi*" başlığını taşıyan yazısı 3 Temmuz 1921 tarihlidir. Yazısına Haşr suresindeki ayetlerle başlamıştır. Kâfirlerin müttefik kabul edilmemesi, onların birbirleriyle de zıt oldukları, kıyamet gününe kadar Müslümanların kâfirlere düşman kılındığını belirtmiştir. Ayette zikredildiği gibi Anadolu'da İslam'ı ortadan kaldırmak için yapılan ittifakların çözülmekte olduğunu, İslam güneşinin yeniden yükseleceğini, Müslümanların felaket günlerinin saadet devrine dönüşeceğini iddia etmiştir. Yazısında Yunan ordusu için kuduz köpek sürüsü anlamında "*kelb-i akur*" ifadesini kullanmıştır. Başlangıçtan beri Anadolu hükümetinin gücünün süngüye, topa ve tüfeğe değil, sarsılmaz iman gücüne dayandığını vurgulamıştır. Gücünü imandan alan TBMM ordusunun Allah'ın yardımıyla mutlaka Yunan ordusunu mağlup edeceğini ve milleti ebediyen kurtaracağını ifade etmiştir.

Yunan ve İtalyan menfaatlerinin çatıştığı gibi İngiliz ve Fransız siyasetlerinin de uyuşamayacağını öne sürmüş, "*İmhâ-yı İslâmiyet kıyâmete kadar mümkün olmayacaktır*" demiştir. Ona göre Müslümanlar "*ve yemkurûne ve yemkurullâhu, vallâhu hayrul mâkirîn*" ayetinde belirtildiği üzere "*Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır*" sırrı zuhur edinceye kadar sabır ve sebat etmelidirler. Anadolu direnişi İslam dininin mucizelerinden birisidir. İsmail Şükrü Efendi Avrupa devletlerinin yakın bir zamanda Anadolu istilasının ve İslamiyet'in imhasının imkânsızlığını anlayarak Yunanistan'a destek vermekten vaz geçeceklerini öne sürmüştür. Böylece yalnız bırakılan Yunan ordusunun tamamen mağlup ve imha edileceğini dile getirerek yazısını "*tevfik ve imdâd Allah'tan*" ifadesiyle sonlandırmıştır.⁸²

İsmail Şükrü Efendi'nin "*Zafer Müminlerindir*" başlıklı yazısı ise Eskişehir-Kütahya Muharebeleri devam ederken memleketi Afyonkarahisar'ın düşman işgaline uğraması sonrasında yayınlanmıştır. O, bu yazısında devam eden Eskişehir-Kütahya Muharebelerini, Hristiyan ordusunun İslam'a yeni bir taarruzu olarak değerlendirmiştir. Hazret-i Davud zamanında Talut kumandasındaki müminlerin sayıca çok az olmalarına rağmen "*Rabbenâ efrîğ aleynâ sabran ve sebbit ekdamena vensurna ale'l-kavmi'l-kafirîn*" duasıyla iman ve inançlarından kaynaklanan kuvvet ve azimle Calut kumandasındaki kafirleri bozguna uğrattığını hatırlatmıştır. Şimdi de Allah'tan ve imanından kuvvet alan Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının Yunan ordusuna galip gelebilmesi için aynı duanın okunmasını tavsiye etmiştir. Müslümanların ellerini semaya açarak "*silahsız biçare Müslüman ahaliyi erkek, kadın büyük, küçük demeyib Müslüman olmaktan başka bir kabahatleri bulunmayan biçareğani envai zulüm ve işkencelerle şehid eden alçak Yunan ordusunu kahr ve tenkil eyle*" şeklinde Allah'a dua etmelerini önermiştir. Yazısının sonunda Saff suresindeki "*nasrun minallâhi ve fethun karîbun ve beşşiril mü'minîn*" ayetine istinaden Allah'ın müjdesi gereğince pek yakında Yunan ordusunun bozguna uğrayacağını, Kral Konstantin'in taç ve tahtının yıkılacağını, Yunanlılara destek olan İngiliz haşmetinin sona ereceğini ifade etmiştir. İslamiyet'in kurtuluş bayramının çok yakın olduğunu belirtmiş, "*muvaaffakiyet sadece Allah'tandır*" demiştir.⁸³

⁸¹ İsmail Şükrü, "Müslümanlıkla Komünistlik Kabil-i Telif Mi?", *Sebilürreşad*, 19/481, 21 Mayıs 1921, s. 133.

⁸² İsmail Şükrü, "Hasımlarımızın Efkârı Ne İçün Ani Bir Surette Tahavvül Eyledi?", *Sebilürreşad*, 19/486, 26 Şevval 1339/3 Temmuz 1337/3 Temmuz 1921, s. 190-192.

⁸³ İsmail Şükrü, "Zafer Müminlerindir", *Sebilürreşad*, 19/488, 10 Zilkade 1339/16 Temmuz 1337/16 Temmuz 1921, s. 213.

Hoca İsmail Şükrü Efendi Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nin etkisinin yoğun olarak hissedildiği bir dönemde “*Ve'l-Akıbetü Li'l-Müttekin*”, yani “*Milletlerin Varlıklarını Devam Ettirmesi İçin Gerekli Olanlar*” başlıklı bir yazı daha kaleme almıştır. Bu yazı Al-i İmran suresi 126. ayette yer alan “*Ve mâ'n-nasru illâ min 'indi'l-llâhi-l'azîzi'l-hakîm*”, yani “*Yardım ancak aziz ve hâkim olan cenab-ı Allahın fazl ve kereminden kullara, milletlere ihsan buyurulur*” cümlesiyle başlamıştır. İsmail Şükrü Efendi, milletlerin varlıklarını korumak ve devam ettirebilmek için maddi tedbirleri almak mecburiyetinde olduklarını, ancak sadece maddi tedbirlerin galip gelmek için yeterli gelmeyeceğini belirtmiştir. Maddi bakımdan güçlü olup da manevi kuvvetlerle donatılmayanların maneviyatı güçlü eli sopalılara mağlup olduklarına dair çok sayıda örnek bulunduğunu hatırlatmıştır. Bu çerçevede Anadolu Müslümanlarının gerekli maddi hazırlıkları eksiksiz yaptıklarını, son sistem silahlarla teçhiz edilen büyük bir ordu hazırladıklarını ifade etmiştir. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde bazı şehirler ve kasabaların terk edilmesini savaş stratejisi gereği yapılan ileri-geri manevralar olarak değerlendirmiş, “*Nusret-i İlahiye hiç şüphe yok ki bize teveccüh edecektir. Kuran-ı celilin düsturları la-yetegayyerdir. Cenab-ı Hakkın va'adleri hulf kabul etmez*” demiştir.⁸⁴

Görüldüğü üzere İsmail Şükrü Efendi, bütün yazılarında kesin olarak İslami değerleri önceleyen bir yaklaşım göstermiş, milleti ümmet anlamında değerlendirmiştir. Milli Mücadele'yi hilal-haç savaşı olarak görmüştür.

6. Birinci Dönem Türkiye Büyük Meclisindeki Faaliyetleri

İsmail Şükrü Efendi 23 Nisan günü Meclis'in açılış gününde hazır bulunan milletvekilleri arasındadır.⁸⁵ O, Ankara'ya gelir-gelmez Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu görüşmede kendisinden övgü ile bahsederek Afyonkarahisar'da halkı Milli Mücadele lehine irşat etmesinden haberdar olduğunu belirtmiştir. Kendisinden “*ev ev, dükkân dükkân, cami cami dolaşarak*” aynı faaliyeti Ankara'da da sürdürmesini talep etmiştir.⁸⁶

İsmail Şükrü Efendi, Milli Mücadele'ye koşulsuz destek vermiş olup Birinci Gruba üye olmuştur. Tarık Zafer Tunaya onu Birinci Grup üyeleri arasında göstermiştir.⁸⁷ Ancak saltanatın kaldırılması sonrası yaşanan gelişmeler nedeniyle bu grupla birlikte hareket etmediği görülmektedir. Dolayısıyla bağımsız olarak mebusluğunu sürdürmüştür.

Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin faal milletvekilleri arasındadır. Hatiplik yönü kuvvetli olduğu için Meclis'te en çok konuşan milletvekillerinden biri olmuştur. Bunda müderrislik ve vaizlik yapmış olmasının da etkili olduğu muhakkaktır. 12'si gizli oturumlarda olmak üzere toplam 65 konuşma yapmıştır. İlâveten 1 kanun teklifi, 2 gensoru, 4 soru önergesi ve çeşitli konularda 6 tahrir vermiştir.

İsmail Şükrü Efendi'nin kanun teklifi *Harb Kazançları Vergisinin 52. Maddesinin Tadiline Dair Kanun*” başlıklıdır. Burada düşman istilasından zarar gören şahısların harp kazançları vergisinin affedilmeleri önerilmiştir. Süreç İsmail Şükrü Efendi'nin tahririnin Layiha Encümeni'ne

⁸⁴ İsmail Şükrü, “*Ve'l-Akıbetü Li'l-Müttekin*”, *Sebilürreşad*, 19/489, 18 Zilkade 1339/24 Temmuz 1337/24 Temmuz 1921, s. 225-226.

⁸⁵ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM. I. Dönem 1919-1923*, C. III, (Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, 1995), 570.

⁸⁶ *Sebilürreşad*, 2/46, Mayıs 1949, s. 334; Sarıkoyunlu, a.g.e., C. 2, 80-81.

⁸⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952* (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1952), 537.

havale edilmesiyle başlamıştır.⁸⁸ Ardından taktırir, Kavanin ve Maliye Encümenleri'ne gönderilmiştir. Söz konusu taktırir ve encümenlerin mazbataları 17 Ağustos 1922⁸⁹ ve 23 Ağustos 1922 günlerindeki Meclis toplantılarında tartışılmıştır. Nihayetinde 23 Ağustos 1922 tarihinde 251 sayılı kanun olarak kabul edilmiştir.⁹⁰

İsmail Şükrü Efendi milletvekilliği süresince 2 adet istizah (gensoru) taktıriri vermiştir. İstizah taktırirlerinden ilki Bolvadinli tüccar Ata Efendi'nin neden serbest bırakılmadığına dair olup Dâhiliye ve Müdafaa-i Milliye Vekâletlerine yöneliktir. 18 Aralık 1922 tarihli taktıririnde Hacı Atâ Efendi'nin serbest bırakılması hakkında Dâhiliye ve Müdafaa-i Milliye Vekâletleri tarafından verilmiş olan müteaddit emirlere rağmen İzmit Askerlik Dairesi'nin engel çıkarmaya devam ettiğini bildirmiştir. Bakanlıkların emirlerinin neden yerine getirilmediğini sormuştur. Meclis genel kurulunda söz konusu istizah taktıriri oylanmış ve kabul edilmemiştir.⁹¹

İkinci istizah taktıriri İktisat Vekili'ne yöneliktir. Bu taktırir 22 Nisan 1922 tarihli olup 11 maddeden oluşmaktadır. Bu 11 maddede İktisat Vekâleti'nde yolsuzluk ve usulsüzlük yapıldığı şikâyetinde bulunmuştur. Devletin zarara uğratıldığını, iş bilmez kişilerin önemli görevlere getirilerek fazladan yolluklar ödendiğini iddia etmiştir.⁹² İktisat Vekili Sırrı Bey, istizah taktıririne 25 Nisan 1922 tarihinde “*Yapıldı denilen mevadd tamamıyla kanuna muvafaktır*” şeklinde kısa bir cevap vermiştir. Noksanlığın nerede olduğu söylenmedikçe açıklayıcı cevap vermesinin mümkün olamayacağını ifade etmiştir. İsmail Şükrü Efendi ile Sırrı Bey arasında şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. İsmail Şükrü Efendi “*İstibdadın hüküm-ferma olduğu zamanda bile bir adam kayrılmak lâzım gelse böyle bir cibayet memuru ma-fevk bir mevkie bir memuriyete tayin edilmezdi*” diyerek tepkisini dile getirmiştir. Sonunda İktisat Vekili Sırrı Bey yapılan güven oylaması neticesinde Meclis'ten güvenoyu almıştır.⁹³

İsmail Şükrü Efendi milletvekilliği süresince 4 adet soru önergesi vermiştir. Soru önergelerinden ilki, Muallim ve Muallimeler Derneği Heyet-i İdaresi'nin Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde 26 Haziran 1922 tarihinde yayınlanan beyannamesi hakkındadır. 1 Temmuz 1922 tarihli sual taktıriri Maarif, Dâhiliye ve Şer'iyeye Vekâletlerine yöneliktir. Taktırir 19 Temmuz 1922 günü Meclis Genel Kurulu'nda ele alınarak kabul edilmiştir.⁹⁴

Sual taktıririnde bu beyannamenin ilmî olmaktan ziyade siyasî mahiyette olduğu görüşü savunulmuştur. Almanya ve Rusya'daki inkılâpların övüldüğü “*asriliğe ve inkılâpçılığa muhalif düşen*” fikirlerin ölmeye mahkûm olduğu iddiasında bulunulduğu belirtilmiştir. Türkiye'deki bütün muallim ve muallimelerin kıyama davet edildiği ifade edilmiştir. Cemiyetin beyannamesinde İslamiyet'e önem verilmediği gibi İslam'a muhalif siyasî hareketler olan Sosyalizm ve Bolşevizm'den övgü ile bahsedildiği değerlendirilmesinde bulunulmuştur. Beyannamenin

⁸⁸ TBMM, ZC, C. 18, İnikad 13, 23 Mart 1922, s. 336.

⁸⁹ TBMM, ZC, C. 22, İnikad 86, 17 Ağustos 1922, s. 229-236.

⁹⁰ TBMM, ZC, C. 22, İnikad 89, 23 Ağustos 1922, s. 292. Kanun “Harp Kazançları Vergisinin Tahsiline Dair Olan 25 Teşrinievvel 1336 Tarihli Kanuna Tezyil Edilen Kanun” adıyla çıkmıştır. Bu kanuna göre harp kazançları hususunda beyanname vermeyen veya gerçek dışı beyannameler verenlerin cezaları affolunmuştur. Yeniden beyanname vermeleri gerekmektedir. Kanunun tam metni için bkz. *İstiklal Harbi Döneminde Resmî Gazete'de Yayımlanan 205 Kanun* (Ankara: Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 2020), 490-491.

⁹¹ TBMM, ZC, C. 25, İnikad 159, 20 Aralık 1922, s. 467.

⁹² TBMM, ZC, C. 19, İnikad 32, 22 Nisan 1922, s. 347-348.

⁹³ TBMM, ZC, C. 19, İnikad 34, 25 Nisan 1922, s. 395-415.

⁹⁴ TBMM, ZC, C. 21, İnikad 76, 19 Temmuz 1922, s. 425.

kamuoyunda ve muallimler arasında olumsuz etki yaptığı öne sürülmüştür. Bu açıklamaları takiben cemiyetin, Cemiyetler Kanunu'na uygun olarak kurulup kurulmadığı, böyle bir inkılâba Hükümet'in taraftar olup olmadığı, Büyük Millet Meclisi'nin temel ilkelerine zıt bulunan bu beyanname ve fikirler hakkında Dâhiliye, Maarif ve Seriyeye Vekâletleri'nin ne düşündükleri ve herhangi bir işlem yapıp yapmadıkları sorulmuştur.

Dâhiliye Vekili Ata Bey'in 10 Ağustos 1922 tarihli yazılı cevabında Muallim ve Muallimler Derneği'nin yayınladığı beyannamenin halk arasında mevzu olmadığı, içeriğinde siyasî mahiyet taşıyan ve kanunen takibi gerektirecek bir yön görülmediği, cemiyetin 7 Mayıs 1921 tarihinde Cemiyetler Kanunu'na uygun olarak kurulduğu, idare heyetinde milletvekillerinin de bulunduğu bildirilmiştir.⁹⁵

Maarif Vekili Mehmed Vehbi Bey de soru önergesine yazılı cevap vermiştir. O'nun cevabı 16 Ağustos 1922 günü Meclis Genel Kurulu'nda okunmuştur. Maarif Vekili cemiyetler teşkilinin kanuna uygunluğunun denetlenmesinin Dâhiliye Vekâleti'nin yetkisinde olduğunu bildirmiştir. O, bakan sıfatıyla vilayetlere gönderdiği iki genelge suretini yazısına eklemiştir. Bu genelgelede gençliğin güçlü bir karakter ve yüksek ahlâk ile donatılarak yabancı tesirlerden arınmış, hakiki bir dinî ve millî aşk ile yetiştirmesinin öneminden bahsedilmiştir.⁹⁶ Şer'iyeye Vekâlet'inden ise sual takririne herhangi bir cevap verilmemiştir.

İsmail Şükrü Efendi ayrıca Yenigün'ün 26 Kasım 1922 tarihli nüshasında yer alan Yunus Nadi'nin "*Yeni Bir Cidal Devri*" başlıklı yazısı nedeniyle Dâhiliye Nezareti'ne sual takriri yöneltmiştir.⁹⁷ Sual takriri 27 Kasım 1922 tarihlidir. O, takririnde söz konusu yazıda Meclis'e hakaret edildiğini, millet hâkimiyetine karşı irticaî bir hareketin ortaya çıktığını iddia etmiş, buna karşı ne gibi tedbirler alındığını sormuştur. Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey 6 Ocak 1923 tarihinde cevap vermiştir. Ali Fethi Bey, memleketin hiçbir tarafından bahsi geçen irticaî hareketin varlığına dair resmî malumat gelmediğini, bu yüzden herhangi bir tedbire ihtiyaç duymadığını, gazetenin yazısında milli hâkimiyet aleyhine bir tavır görmediğini bildirmiştir. Konuşmasında basın hür olduğunu ve sansüre tabi tutulmadığını da hatırlatmıştır.

Dâhiliye Vekili'nin yaptığı bu açıklamalar Meclis'te sert tartışmaların yaşanmasına yol açmıştır. İkinci Grup milletvekillerinden Bayezid Mebusu Şevket Bey Dâhiliye Vekili'nin eşit davranmadığını ve ayrımcılık yaptığını iddia etmiştir. İsmail Şükrü Efendi ise hükümetin basın hürriyetini devre dışı bırakarak bazı yayınlara hakkında işlem yaptığını hatırlatmıştır.

Birinci Gruba mensup milletvekillerinden Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, Yunus Nadi'nin ve Yenigün gazetesinin Milli Mücadele'yi ve millet hâkimiyetini savunduğunu belirterek bu gazete için böyle sözler sarf edilemeyeceğini söylemiştir. Konya Mebusu Refik Bey de basın hürriyetine işaret ederek "*Mücâhede-i Milliye*" için büyük fedakârlıklar yapan basının manevî şahsiyetine hakaret edildiğini öne sürmüştür. İsmail Şükrü Efendi'nin sözünü geri almaması halinde müzakerelere devam edilemeyeceği tehdidinde bulunmuştur. Bunun üzerine 2. Gruba mensup milletvekilleri "*Mademki biz söylemiyoruz. Sizi de söyletmeyeceğiz*" diyerek rest çekmişlerdir. Meclis'te gerginliğin tırmanması üzerine Meclis'i yöneten başkan vekili oturuma bir saat ara vermiştir.

⁹⁵ TBMM, ZC, C. 22, İnikad 84, 14 Ağustos 1922, s. 162-163.

⁹⁶ TBMM, ZC, C. 22, İnikad 85, 16 Ağustos 1922, s. 202-203.

⁹⁷ TBMM, ZC, C. 25, İnikad 147, 29 Kasım 1922, s. 110.

Görüşmeler başladığında İsmail Şükrü Efendi, yeniden söz almış, Büyük Millet Meclisi'ne hakaretler savuran bir gazetenin basın olarak görülemeyeceğini dile getirmiştir. Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey de onu desteklemiş “*o paçavradır paçavra*” ifadesini kullanmıştır. İsmail Şükrü Efendi, Yunus Nadi'nin köşe yazısında düşmanların en kötüsünün halife ve sultan olduğunu, buna rağmen ülkede sultan ve padişah isteyen “*sefil ruhlar*” bulunduğunu ifade ettiğini dile getirmiştir. “*Beş on kılıç artığı*” ifadesiyle Büyük Millet Meclisi'nin hedef alındığını iddia etmiştir.

İsmail Şükrü Efendi, Yunus Nadi'nin İttihat ve Terakki yönetiminde Meclisi dağıtma yetkisinin sultana verilmesini talep eden mazbatayı yazan kişi olduğunu da öne sürmüştür. O, böyle hürriyet olamayacağını, kokuşmuş ve zararlı fikirlerin serbestçe yayınlanamayacağını, bu yayını nedeniyle Yenigün gazetesinin kapatılması gerektiğini söylemiştir. Ancak Birinci Gruba mensup milletvekilleri Yunus Nadi'yi şiddetle savunmuşlardır.⁹⁸

İsmail Şükrü Efendi'nin üçüncü sual takriri Milli Müdafaa Vekâleti'ne yöneliktir.⁹⁹ Bu takirde cephede bulunan subaylardan bir kısmının maaşlarını düzenli olarak aldıkları halde bazılarının üç aydır neden maaş alamadıkları, askerinin bir kısmının hala neden giydirilemediği, sevkiyata tabi tutulan askerlerin yüzde ellisinin neden hastanelere kaldırılmak zorunda kaldığı, niçin terfi işlemlerinde esas kabul edilen 13 Şubat 1921 ve 15 Şubat 1921 tarih, 150 ve 152 numaralı terfi genelgesinin 1. maddesine riayet edilmeyerek adil davranılmadığı sorulmuştur. Bu sual takririne Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa 23 Mart 1921 tarihinde cevap vermiştir. Buna göre Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin baştan itibaren cephelerdeki birliklerin gerek iaşelerinin, gerekse maaş havalenemelerinin düzenli bir şekilde tanzim ederek Maliye Vekâleti'ne gönderdiği, Maliye Vekâleti'nin bütçe yetersizliği nedeniyle sadece Şubat maaşlarını kısmen ödeyemediğinin anlaşıldığı bildirilmiştir. Askerin giydirilmesi meselesine gelince sekiz-dokuz ay önce köylü elbisesiyle silâh altına alınan askerlerin donatıldığını ifade etmiştir. Sevkiyatta yaşanan eksiklikler hususunda ilk zamanlarda arazinin genişliği ve taşıma vasıtalarının azlığı, hastalık sebepleriyle asker sayısında azalma olduğu kabul edilmiştir. Ancak peyderpey geri hizmetleri geliştikçe bu problemin azaldığı, askerinin ihtiyacı için çeşitli yerlerde hastanelerle revirler açıldığı belirtilmiştir. Terfilerde adaletsizlik olduğu iddiasının incelenebilmesi için takrir sahibinin ayrıntılı bilgi vermesi gerektiği ifade edilmiştir.¹⁰⁰

İsmail Şükrü Efendi milletvekilliği süresince çok sayıda takrir de vermiştir. 2 Nisan 1921 tarihli takriri Anadolu'ya giren şüpheli şahıslara hükümetin dikkatini çekmeye yöneliktir.¹⁰¹ Dâhiliye Vekâleti konu hakkında 13 Nisan 1921 tarihinde Bakanlar Kurulunu bilgilendirmiştir. Vekâlet İstanbul'daki bazı hainlerin ve İngilizlerin savaşarak Anadolu'ya giremeyeceklerini anladıklarından casus şebekeleri kurarak suikastlar yaptırmak, ihtilal çıkartmak suretiyle hükümeti zayıflatmaya karar verdikleri bilgisini elde ettiklerini belirtmiştir. Tedbir olarak Akçaşehir'e kadar bütün sahilin gözetim altında bulundurulması amacıyla Zonguldak'ta da bir emniyet müfettişliğinin oluşturulduğu, Emniyet-i Umumiye Müdürü Esad Bey'in gerekli tedbirleri alarak teşkilatlanmayı yapması amacıyla 15 gün evvel İnebolu'ya gönderilmiş olduğu bilgisi verilmiştir.¹⁰²

⁹⁸ TBMM, ZC, C. 26 İnikad 169, 6 Ocak 1923, s. 210-215; Çiftçi, a.g.t, s. 20-21.

⁹⁹ TBMM, ZC, C. 9, İnikad 10, 21 Mart 1921, s. 170-171.

¹⁰⁰ TBMM, ZC, C. 9, İnikad 18, 9 Nisan 1921, s. 426-428.

¹⁰¹ TBMM, ZC, C. 9, İnikad 16, 4 Nisan 1921, s. 336-337.

¹⁰² CA, Fon. 30.10, Yer. 5.28.14.

İsmail Şükrü Efendi'nin, Yunanlıların götürdüğü ahalinin kurtarılmasına ve zararlarının tazmin ettirilmesine dair takriri ise 5 Ekim 1922 günü Meclis Genel Kurulu'nda ele alınarak Hariciye Vekâleti'ne havale edilmiştir.¹⁰³

İsmail Şükrü Efendi İcra Vekilleri Kanunu görüşülürken “*şer'îye, evkaf, irşad makamına kaim olmak üzere*” meşihat kelimesinin konulmasını öneren bir takrir vermiştir. Bu takrir Meclis Genel Kurulu'nca reddedilmiştir. Kanunun ikinci maddesinin ise “*İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisinin ekseriyet-i mutlakasıyla aralarından intihap olunur*” şeklinde değiştirilmesini önermiştir. Bu takrir Meclis Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. O, kanun teklifinin üçüncü maddesi hakkında verdiği önergede ise her vekilin icraatlarıyla ilgili olarak encümen görüşü almaya mecbur olduğunu, ancak aciliyet halinde bilahare haberdar etmek şartıyla işleri yürütmesini önermiştir. Ancak, Meclis Genel Kurulu'nda bu talebi kabul edilmemiş, bakanlığın arzu ederse encümenlerden görüş alabileceği hükmü kanun teklifinde önerildiği şekliyle kabul edilmiştir.¹⁰⁴

İsmail Şükrü Efendi Meclis'in en çok konuşan milletvekilleri arasındadır. Konuşmalarından anlaşıldığına göre O, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Meclis-i Mebusan'ın devamı olarak görmüştür. Bu sebeple İstanbul'un işgali üzerine Meclis-i Mebusan üyelerinden Ankara'ya gelenlerin hiçbir oylamaya gerek kalmadan TBMM'ye katılmaları gerektiği görüşünü savunmuştur.¹⁰⁵ O, TBMM'de İrşad Encümeni kurulmasına da taraftar olmuş, bu hususta verilen takriri desteklemiştir. Halkın aydınlatılması için taşrada teşekkül eden Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye¹⁰⁶ şubelerine, köyleri de irşat etmek üzere tahsisat verilmesini önermiştir. Ancak İrşad Vekâleti oluşturulmasını gerekli görmemiştir.¹⁰⁷

O, olağanüstü şartlarda Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuvvetler birliği ilkesini şiddetle savunmuş ve konuşmalarında daima Meclis'in üstünlüğüne vurgu yapmıştır. Meclis'in yasama ve yürütme gücünü kendisinde topladığını, kurulmuş olan bu sistemin, hataları ve eksikleri giderilerek devam etmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁸ Mudanya Mütarekesi sonrasında Refet Paşa'nın olağanüstü yetkilerle İstanbul'a gönderilmesini eleştirmiştir. Meclis'in verilen geniş yetkilerden neden haberdar edilmediği ve Refet Paşa'nın bu yetkileri kullanıp kullanmadığı sorularını yöneltmiştir.¹⁰⁹

İsmail Şükrü Efendi, Meclis'in hükümeti denetlemesi adına Harp Encümen-i Fevkelâdesi oluşturulmasına da taraftar olmuştur. Bütün bakanlıkların Meclis'te encümenlerinin bulunduğunu, bu yüzden Harp Encümeni'nin de oluşturularak Milli Müdafaa Vekili'nin bu encümeden fikir alması gerektiğini belirtmiştir. Ancak O, bu durumun hükümetin sorumluluğunu azaltmaması gerektiğini dile getirmiştir. İsmail Şükrü Efendi, Başkumandan'ın Meclis tarafından denetlenmemesini eksiklik olarak görmüş, “*Bizim imhamızı icab edecek yanlış bir kararla hareket*

¹⁰³ TBMM, ZC, C. 23, İnikad 113, 5 Ekim 1922, s. 283.

¹⁰⁴ TBMM, ZC, 1. Dönem, C. 1, İnikad 8, 1 Mayıs 1922, s. 162, 172, 174-175.

¹⁰⁵ TBMM, GZC, C. 1, İnikad 13, 9 Mayıs 1920, s. 13.

¹⁰⁶ Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye 25 Şubat 1918 tarihinde kurulmuştur. 14 Kasım 1918'de nizamnamesi yayınlanmıştır. Başlıca görevleri, halkın dinî konularda karşılaştığı çeşitli problemleri ilmî metotlarla halletmek üzere yayın yapmak, dinî sorulara komisyonlarda görüşülmek suretiyle resmen cevap vermek, toplumun ahlâk ve inançlarını zararlı etkilerden korumaktır. Geniş bilgi için bkz. Sadık Albayrak, “Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 8 (İstanbul 1993), s. 506-507.

¹⁰⁷ TBMM, ZC, C. 1, İnikad 5, 27 Nisan 1923, s. 96.

¹⁰⁸ TBMM, GZC, C. 2, İnikad 139, 3 Ocak 1922, s. 579-580.

¹⁰⁹ TBMM, GZC, C. 3, İnikad 141, 20 Kasım 1922, s. 1078-1079.

ettiği zaman ne yapacağız?” sorusunu yöneltmiştir. Başkumandan’ın denetlenmesi için de Harbiye Encümeni kurulmasının şart olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁰

İsmail Şükrü Efendi konuşmalarında işgaller karşısında sessiz kalınmasını eleştirmiştir. Sadece işgal edilen bölgeler ve civarı halkının harekete geçerek, diğer illerin sessiz kalmasını doğru bulmamıştır. *“Bir memleket yanarken diğerinin seyirci kalması İslamiyet’e şîndir”* demiştir.

İsmail Şükrü Efendi konuşmalarında Milli Mücadele’nin başlangıç dönemlerinde şahit olduğu asker alımındaki usulsüzlüklere ve firarlara da işaret etmiştir. Herkese eşit davranılırsa firarların ortadan kalkacağını belirtmiştir. Suiistimallerin önünün alınabilmesi için bu bölgelere milletvekili gönderilmesini önermiş, *“Bu millet muharip bir millettir. Başında iyi bir idare gördüğü takdirde ölüme atılır”* demiştir.¹¹¹

O, yeni kurulan nahiyelerin giderlerinin nahiye halkına yüklenmesini eleştirmiştir. 70-80 haneli bir köy, nahiye yapıldığında müdür, müdür yardımcısı, kâtip, en az iki öğretmen, iki jandarma ve bir imam görevlendirmek gerekeceğini, bunun ayda 200 lira ilave masraf demek olduğunu ifade etmiştir. Bu masrafın köylü yerine genel bütçeden karşılanmasını önermiştir.¹¹²

İsmail Şükrü Efendi Meclis oturumlarında hukukî konularda da konuşmalar yapmıştır. O, Meclis’in padişahın yetkilerini yargı hakkı da dâhil üzerine aldığı söylemiştir. Bununla birlikte varislerin haklarını Meclis’in affetme yetkisinin olamayacağını, zira kişi hakkına giren hususlarda padişahın dahi af yetkisi bulunmadığını belirtmiştir.¹¹³

İsmail Şükrü Efendi, Trabzon’da Yahya Kâhya’ya yataklık ettiği gerekçesiyle ordu tarafından tutuklanan, sıkıyönetim kalktıktan sonra mahkemede beraat eden Aziz Çavuş’un Fırka Komutanı tarafından yeniden tutuklanmasını ise hukuk dışı olarak değerlendirmiştir. O, komutanın kendisini mahkemenin üzerinde göremeyeceğini dile getirmiştir.¹¹⁴

İsmail Şükrü Efendi, iç isyanlarla ilgili konuşmalar da yapmıştır. Konuşmalarında Çelikalay ile Konya İsyanı’nın bastırılmasında oynadığı rol hakkında da geniş bilgi vermiştir. O, Konya halkının büyük çoğunluğunun kandırılarak isyana dâhil edildiği kanaatine sahiptir. Asilerin Ankara Hükümeti’ne karşı 1300 ve 1315’lileri silahlı olarak aldıklarını, şehrin önde gelenlerinin onlara destek verdiğini, isyancıların şehirleri yağma etmek suretiyle yanlarına daha fazla adam katılmasını sağladıklarını ifade etmiştir. Iğın’da isyanın Çiğil asileri tarafından çıkarıldığını, burada hükümete karşı sözde asker toplayarak sekiz yüz kadar kişiye talim yaptırdıklarını bildirmiştir. Asilerin, askerinin bölgeden ayrılmasının ardından yeniden kendilerinin hâkim olacağını propaganda ettiklerini, *“Yarın geleceğiz, sizi yine mahvedeceğiz”* tehdidinde bulduklarını dile getirmiştir. TBMM güçlerinin bölgeden ayrıldığı gün asilerin hem Konya’yı, hem Iğın’ı, hem de Akşehir’i istila edecekleri uyarısında bulunmuştur.

O, isyan sırasında itaatkâr zannedilen ve kendilerine güvenilen köylülerin de ihanetine maruz kaldığını, köylülerin Çelikalay’ı pusuya düşürdüğünü, beş buçuk saat muharebe neticesinde arkadaşlarını ve kendisini kurtarabildiğini anlatmıştır. İsmail Şükrü Efendi, konuşmasında isyanda dinin alet edildiğini de vurgulamıştır. *“Maatteessüf kendim sarıklı olduğum için maatteessüf*

¹¹⁰ TBMM, GZC, C. 2, İnikad 139, 3 Ocak 1922, s. 579-580.

¹¹¹ TBMM, GZC, C. 1, İnikad 26, 3 Temmuz 1920, s. 59-60.

¹¹² TBMM, ZC, C. 25, İnikad 156, 14 Aralık 1922, s. 399.

¹¹³ TBMM, ZC, C. 20, İnikad 60, 22 Haziran 1922, s. 587-588.

¹¹⁴ TBMM, ZC, C. 20, İnikad 50, 8 Haziran 1922, s. 291.

diyorum-sarıklılar köy köy gezmişler, ahaliyi zehirlemişler ve ecnebi parasıyla çalışmışlar” demiştir. O, asilerin saf Müslümanları şeriat propagandası yaparak kandırdıklarını, TBMM Hükümeti’nin batırdığı şeriatı kendilerinin kurtaracaklarını iddia ettiklerini açıklamıştır. İsyanın temel sebebini Konya’daki mülkî teşkilatın yetersizliğine bağlayarak “*En çok isyan zuhur eden yerler, âsilerin çoğalmasını temin eden yerler hükümetten uzak olan yerlerdir*” demiştir. Konya, Karaman ve Akşehir’in müstakil livalar haline getirilmesini, Hadım Nahiyesi’nin kazaya dönüştürülmesini, Karaman Livası’nın Ereğli, Sultaniye, Hadım, Ermenek kazalarından ibaret olmasını, kurulacak Akşehir Livası’na Ilgın Kazası’nın bağlanmasını, kazalara muktedir ve mütedeyyin idare memurları görevlendirilmesini, yapılacak masraflarda kısıntıya gidilmemesini önermiştir.¹¹⁵

O, isyanın tamamen sona erdiğini zannetmemek gerektiğini de dile getirmiştir. İsyanın tekrarlanabileceği uyarısında bulunmuştur.¹¹⁶ Nitekim Konya’da yeniden isyan çıktığı ve Kasım ayının ilk günlerine kadar devam ettiği görülmüştür.¹¹⁷

İsmail Şükrü Efendi, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ve arkadaşlarının Pontus meselesi hakkında Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey’e yönelttikleri istizah tavrı dolayısıyla da söz almıştır. Akçaabat Kazası’ndan iç kesimlere sevk edilmek istenilen Enfiyecioğlu’nun vali tarafından Trabzon’da alıkonulmasını eleştirmiştir. Osmanlı Bankası’nın hukuk müşaviri olan Akrididi’ye izin verilmesinin yanlış olduğunu da dile getirmiştir. İsyan bölgesindeki bazı Rum kadınlara, namuslu olduklarına istinaden hastalıkları sebebiyle İstanbul’a gitme izni verilmesini de doğru bulmamıştır. Ona göre bütün bu yaşananların sorumlusu Dâhiliye Vekili Fethi Bey’dir.¹¹⁸

O, iç siyanlar nedeniyle Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun çıkarılmasına taraftar olmuştur. Fakat Meclis’in meşruiyetine sözle karşı çıkanların vatan haini olarak değerlendirilmesini öngören maddesini doğru bulmamıştır. Bu yaklaşımın fikir hürriyetini ve meşrutiyet mantığını ortadan kaldıracığını ifade etmiştir. Sadece fiilen isyan edenlerin vatan haini olarak kabul edilebileceğini dile getirmiştir.¹¹⁹

İsmail Şükrü Efendi dışişleriyle ilgi konularında da konuşmalar yapmıştır. O, Yusuf Kemal Bey’in Avrupa’ya görüşmelerde bulunmak amacıyla gönderilmesini desteklemiştir. O’nun Moskova Anlaşması’nı imzalamış olmasının Batılı ülkelerle diyalog açısından bir sorun oluşturmayacağı görüşünü savunmuştur. Nihayetinde Meclis Genel Kurulu Yusuf Kemal Bey’i Avrupa ülkelerine ziyarette bulunmak amacıyla yetkilendirmiştir.¹²⁰ Ancak Yusuf Kemal Bey’in İstanbul’da hükümet üyeleri ve Halife ile temaslarda bulunması hakkında istizah tavrı verilmesine yol açmıştır. Halife aleyhine konuşmalar yapılmıştır. İsmail Şükrü Efendi kendisinin de İstanbul’da milli emellere karşı “*mel’ûnâne dolaplar*” çevrildiği kanaatinde olduğunu, fakat Mahkeme-i Şer’iye hükmünü verinceye kadar milletvekillerinin nezaket dairesinde kalarak soğukkanlı davranmaları gerektiğini söylemiştir. Hilafet makamının kutsiyetini bütün Meclis’in tasdik ettiğini, halifelik

¹¹⁵ TBMM, GZC, C. 1, İnikad 88, 23 Ekim 1920, s. 199-204; Çiftçi, a.g.t, s. 24-25.

¹¹⁶ TBMM, GZC, C. 1, İnikad 88, 23 Ekim 1920, s. 199.

¹¹⁷ Taha Niyazi Karaca, “Milli Mücadele’de Bozkır İsyanları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/16 (2004): 169-190.

¹¹⁸ TBMM, GZC, C. 3, İnikad 51, 10 Haziran 1922, s. 389-392.

¹¹⁹ TBMM, ZC, C. 1, İnikad 6, 28 Nisan 1923, s. 117; Çiftçi, a.g.t, s. 15.

¹²⁰ TBMM, GZC, C. 2, İnikad 153, 2 Şubat 1922, s. 673-674.

kurumuna saygı duymak gerektiğini, böyle söylemekle Vahideddin'i savunmuş olmadığını ifade etmiştir.¹²¹

İsmail Şükrü Efendi, Vahideddin'i eleştiren konuşmalar karşısında hilafet makamının kutsiyetini ön plana çıkararak İslamiyet'in şahsa bağlı olmadığını dile getirmiştir. Bir taraftan halk, halife adına dua ederken, Meclis kürsünde onun şahsı ile oynanmasını doğru bulmadığını belirtmiştir. Böyle hareket etmenin millî ve dinî terbiye gereği olduğunu öne sürmüştür.¹²²

İsmail Şükrü Efendi'nin konuşmalarında dinî referansları daima ön plana çıkardığı sıklıkla mütalaa edilmiştir. Vahideddin'in firarı üzerine Abdülmecid Efendi'nin halife seçilmesi dolayısıyla yaptığı konuşmada, meselenin bir fikhî, bir de siyasî yönünün olduğunu dile getirmiştir. Hilâfete bir kişinin nasp ve tayininin dinen vacip olduğunu hatırlatmıştır. Halife seçiminin aceleyle getirilmemesini, fikhî açıdan enine boyuna tartışılması gerektiğini, bütün İslam âleminin mukadderatının Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde halledileceğini dile getirmiştir. İsmail Şükrü Efendi müzakerenin kifayetine dair sözlere ve takrirlere de şiddetle karşı çıkmıştır. Halife seçmekle konunun çözülemeyeceğini, mutlaka biat edilmesi gerektiğini dile getirerek "*intihap biat olsaydı, Hazret-i Ömer'in tayin etmiş olduğu zat halife olurdu*" demiştir. Halifenin kendisine biat edilmesi için Meclis'e gelmesinde bir mahzur olmadığı görüşünü de savunmuştur. Bu görüşmeler sırasında Meclis'te Mustafa Kemal Paşa ile İsmail Şükrü Efendi arasında bir gerginlik de yaşanmıştır. İsmail Şükrü Efendi'nin konunun hassasiyeti nedeniyle kararda acele edilmemesi, müzakerelerin devam etmesi yönündeki ısrarları üzerine Mustafa Kemal Paşa söze karışarak "*Sus artık Hoca Efendi*" ikazında bulunmuştur.¹²³

İsmail Şükrü Efendi işgale uğrayan bölgelerde yaşayanların mağduriyetini çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. İşgal bölgesindeki memurlara yarı maaş ödenmesini emrettiğini iddia ettiği Maliye Vekili'ni eleştirmiştir. Bu memurların göç sefaletine maruz kaldıkları gibi altı aydır maaşlarını alamadıklarını hatırlatmıştır.¹²⁴ Yine bir başka konuşmasında emekli, yetim ve dulların işgal esnasında verilmeyen maaşlarının ödenmesini talep etmiştir.¹²⁵

7. Milletvekilliği Sonrası Hayatı ve Ölümü

İsmail Şükrü Efendi, Nisan 1923 tarihinde milletvekilliği sona erdikten sonra memleketi Afyonkarahisar'a dönmüş, vaizlik hizmetine devam etmiştir.¹²⁶ Çiftçilikle uğraşmış olup ziraat konusunda edindiği bilgileri uygulama imkânı bulmuştur. Çiftliğinde silindir, orak, çapa, mibzer, merkezkaç kuvvetiyle (santrifüj) çalışarak halis tereyağı imal eden yeni makineleri kullanmıştır. Söz konusu ziraat âletleri üzerinde değişiklikler yaparak daha kolay kullanılabilir hale getirmeye çalışmıştır. Bu ziraat aletlerini bölge halkına tanıtmış, kullanmalarını teşvik etmiş, makineleri kullanabilen kişiler yetiştirmiş ve verimli tarım yapmalarına katkı sağlamaya çalışmıştır.¹²⁷

İsmail Şükrü Efendi, 18 yıl devlet hizmetinde bulunduktan sonra 6 Nisan 1930 tarihinde emekli olmuştur. Kendisine 244,88 lira emekli maaşı bağlanmıştır. İlk eşi Nimet Hanım 1931 yılında vefat

¹²¹ TBMM, ZC, C. 18, İnikad 3, 6 Mart 1922, s. 69.

¹²² TBMM, GZC, C. 3, İnikad 3, 6 Mart 1922, s. 37.

¹²³ TBMM, GZC, C. 3, İnikad 140, 18 Kasım 1922, s. 1054, 1056-1058; Çiftçi, a.g.t, s. 37-38.

¹²⁴ TBMM, ZC, C. 18, İnikad 5, 9 Mart 1922, s. 118; Çiftçi, a.g.t, s. 23.

¹²⁵ TBMM, ZC, C. 25, İnikad 156, 14 Aralık 1922, s. 378.

¹²⁶ Sarıkoyuncu, a.g.e., C. 1, 83.

¹²⁷ İSTM, MŞH. SAİD, 227/23, lef 1, lef 2; Çelik, a.g.b., 139-140.

etmiştir. İkinci defa 1881 doğumlu Emine Hanım'la evlenmiştir. 1950 yılında vefat edinceye kadar Emine Hanım'la evli kalmışlardır.¹²⁸ Hac dönüşü 25 Aralık 1950'de Afyon'da vefat etmiş, Asri Mezarlığa defnedilmiştir.¹²⁹ Arapça'ya ve Farsça'ya vakıf olup bu dillerde konuşup yazabiliyordu.¹³⁰ İstiklal Savaşı'nda hem cephede, hem cephe gerisinde gösterdiği üstün hizmetlerinden dolayı Kırmızı Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir.¹³¹ 4 çocuk babasıydı.¹³²

Sonuç

İsmail Şükrü Efendi, Osmanlı Devleti'nde azınlık ayaklanmaları ve toprak kayıplarının yoğun yaşandığı bir dönemde yetişmiştir. Bu durum onun fikirlerini ve meselelere yaklaşımını etkilemiştir. O'nun fikirlerinin iki temel sütunu olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki İslamcılık, diğeri ise Meşrutiyetçiliktir. Meşrutiyetçi bütün şahsiyetler gibi o da II. Abdülhamit devrini istibdat devri olarak değerlendirmiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuştur.

İsmail Şükrü Efendi aynı zamanda modernleşmenin önemini idrak etmiş birisidir. İslamî değerleri koruyarak modernleşilebileceği düşüncesine sahiptir. Bu anlamda Afyonkarahisar'da Darülmualimin-i Sıbyan'ın açılmasına öncülük etmiş, tarımda modernleşmeye ön ayak olmaya gayret göstermiştir.

İsmail Şükrü Efendi, dini ve milli konularda hassasiyet gösteren bir kişiliğe sahiptir. Gözüpek bir vatanseverdir. Mondros Mütarekesi sonrasında vatan tehlikeye girdiğinde tereddüt göstermeden maddi ve manevi bütün varlığıyla mücadeleye atılmıştır. O, Afyonkarahisar'da Milli Mücadele'yi başlatan ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasına öncülük edenler arasındadır. Mütareke sonrasında Afyonkarahisar'da İtilaf Devletleri askerlerinin sayısının artması üzerine yetkilileri şehrin işgal edilebileceği hususunda uyarılmış, devlet üzerine düşen görevi yerine getiremezse halkı organize edebileceğini dile getirmiştir. TBMM'nin açılması arifesinde Anadolu'da iç ayaklanmalar çıkarmayı hedefleyen Dürrizade Abdullah Efendi'nin fetvasına karşı 16 Nisan 1920 tarihinde hazırlanan Ankara Fetvasına imza koyan ulema arasında yer almıştır. Yunan ilerleyişini durdurmak amacıyla Çelikalay'ı kurmuştur. Bu kuvvetle Uşak Cephesi'nde çarpışmış, Konya ayaklanmasının bastırılmasında görev almıştır.

İsmail Şükrü Efendi Meclis'in en çok konuşan milletvekilleri arasındadır. 12'si gizli oturumlarda olmak üzere toplam 65 konuşma yapmıştır. Bunda müderrislik ve vaizlik yapmış olmasına binaen hatiplik yönünün kuvvetli olması da etkilidir. Konuşmalarında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkileri konusunda hassasiyet göstermiştir. O'na göre Meclis, hükümet icraatlarını da sıkı bir şekilde takip etmelidir. Bu anlamda bakanlıkların Meclis'te kendi görev alanıyla ilgili faaliyet gösteren encümenlere bilgi vermesi gerektiği görüşünü de savunmuştur. Başkumandan'ın denetlenmesi için Harp Encümeni kurulmasının şart olduğunu ifade etmiştir.

¹²⁸ Çiftçi, a.g.t, 12-13.

¹²⁹ Selami Kılıç, "Hoca Şükrü Efendi (İsmail Şükrü Çelikalay Efendi (1876-1950))", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hoca-sukru-efendi-ismail-sukru-celikalay-efendi-1876-1950/ET>: 14.11.2023; Çiftçi, a.g.t, s. 13.

¹³⁰ İSTM, MŞH. SAİD, 227/23, lef 1, lef 2.

¹³¹ *Sebilürreşad*, 2/46, Mayıs 1949, s. 335.

¹³² TBMM Arşivi, Sicil No: 240.

Konuşmalarında maneviyata önem verilmesi ve Şer-i Şerifin hkimiyeti altında yaşamak gerektiğini sıklıkla dile getirmiştir. Hukuk konularda İslam fikhına göre muamele edilmesi ve ölçü belirlenmesi gerektiğini dile getirmiştir.

O'nun anlayışına göre millet demek, mmet demektir. Diğer bir ifadeyle Müslümanlar tek millettir. Bu bağlamda Halifelik kurumuna bağlılığını hiçbir zaman kaybetmemiştir. Halifeyi İslam milletini birbirine bağlayan en önemli değer olarak grmştir. Bu yüzden Vahideddin'e Şiddetli eleştiriler yöneltildiği zamanlarda bile kişinin değer, halifelik kurumunun önemli olduğunu sıklıkla vurgulamıştır. Saltanat kaldırılmış olsa da halifeyi devlet başkanı olarak görmeye devam etmiştir. Bu görüşünü *"Hilafet-i İslamiye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi"* başlıklı risalede dile getirmiştir.

İsmail Şükrü Efendi dini hassasiyetleri nedeniyle basında yer alan yazıları da yakından takip ederek Meclis gündemine taşımıştır. Muallim ve Muallimeler Cemiyeti'nin bildirisinde İslamiyet'e önem vermediği, Sosyalizm ve Bolşevizm'den övgüyle bahsettiği gerekçesiyle hükümeti bu dernek hakkında harekete geçmeye davet etmiştir.

Yeni gün gazetesinin 26 Kasım 1922 tarihli nüshasında yer alan Yunus Nadi'nin *"Yeni Bir Cidal Devri"* başlıklı yazı nedeniyle de Dâhiliye Nezareti'ne sual tavriri yöneltmiştir. Bu yazıda Almanya ve Rusya'daki inkılâpların övülmesini eleştirmiş, *"asriliğe ve inkılâpçılığa muhalif düşen"* fikirlerin ölmeye mahkûm olduğu iddialarını İslam'a karşı fikirler olarak değerlendirmiştir. Türk milletinin mücadelesinde karşısına çıkan düşmanların en kötüsünün halife ve sultan olduğu, buna rağmen ülkede sultan ve padişah isteyen *"sefil ruhlar"* bulunabildiği ifadelerini tartışmaya açmış ve hilafet kurumunu savunmuştur.

İsmail Şükrü Efendi yazılarında da daima İslam'ı ön plana çıkarmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin verdiği mücadeleyi cihat olarak değerlendirmiştir. Milli Mücadele'yi İslam dininin doğuşundan itibaren küfre karşı verilen mücadelelerin devamı olarak grmştir. Nur-ı İlahiyi söndürmek isteyen kâfirlerin hiçbir zaman başarılı olamayacaklarını ifade etmiştir.

Müslümanların umutsuzluğa kapılmayarak Allah'ın yardımına güvenmeleri gerektiğini sıklıkla hatırlatmıştır. Cenab-ı Allah'ın kfirleri birbirlerine düşürerek Müslümanların zafer kazanmasını sağlayacağına olan inancını belirtmiştir. Meclis'te ortaya çıkan Bolşevizm sempatanlılığına da karşı çıkarak İslam dininin asla Komünizm ile uyuşamayacağını dile getirmiştir.

Başlangıcından itibaren Milli Mücadele hareketinin içerisinde yer alan İsmail Şükrü Efendi, değer Őartlara uyararak fikirlerini değerştirmemiştir. Bu durum onun Ankara Hükümeti ile görüş ayrılığına düşmesine yol açmıştır. O'nun halifeyi devlet başkanı görme konusundaki ısrarı, hakkında suç duyurusunda bulunulmasına yol amışsa da ceza almamıştır. Bunda Hilafet-i İslamiye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi başlıklı risaleyi tek başına yazmamış olması, vatanseverlikteki samimiyetinin devrin yöneticileri tarafından iyi bilinmesinin etkili olduğu düşünülebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti İdare Kısmı Belgeleri (DH. İD): 190/56, 24 Ekim 1914/4 Z 1332.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi Belgeleri (MF. İBT): 268/55, 3 R 1328 (14 Nisan 1910), 311/74, 2 Nisan 1911/2 R 1329, 339/45, 25 N 1329 (19 Eylül 1911), 340/43, 4 L 1329 (28 Eylül 1911), 346/25, 8 Za 1329 (31 Ekim 1911), 349/66, 3 Z 1329 (25 Kasım 1911), 350/53, 14 Z 1329 (6 Aralık 1911), 350/78, 15 Z 1329 (7 Aralık 1911), 355/89, 17 M 1330 (7 Ocak 1912), 356/97, 26 M 1330 (16 Ocak 1912), 358/2, 7 S 1330 (27 Ocak 1912).

Şura-yı Devlet Belgeleri (ŞD): 199/33, 30 Temmuz 1913/25 Ş 1331.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CA): Fon. 30.10, Yer. 5.28.14.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İSTM. MŞH)

Ulemâ Sicil Dosyaları (SAİD): 161/19, 161/21, 178/16, 227/23, 245/19.

Meşihat Arşivi Defterleri (MŞH. DFT.2.d): 2072, 2083, 2084, 2090, 2311, 2747.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi

nr. 3810.

TBMM Arşivi

Sicil No: 240.

Kaynak Eserler ve İncelemeler

“Muhafiflerin Zatları ve Sadası: Bazı Malumat”, *İleri*, 28 Nisan 1923.

Akbulut, Dursun Ali. *Saltanat, Hilâfet ve Milli Hâkimiyet*. Samsun: 1994.

Akkoyun, Turan. “Milli Mücadele’de Afyonkarahisar”. *Afyonkarahisar Kent Müzesi Araştırmaları*. 1, Ed. Cihad Cihan. Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Belediyesi Yayınları, 2018, 153-175.

Albayrak, Sadık. “Dârü’l-Hikmeti’l-İslâmiyye”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 8 (İstanbul 1993), ss. 506-507.

Alkan, Necmettin ve Üçüncü, Uğur. *Ali Şükrü Bey Hürriyet Uğruna 39 Yıl*. İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, 2015.

Altıntaş, Ahmet. *Milli Mücadelede Afyonkarahisar 1919-1922*. Ankara: Afyonkarahisar Valiliği Yayını, 2011.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk 1919-1927*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997.

Bayar, Celal. *Ben de Yazdım Milli Mücadele’ye Giriş*. C. 6, İstanbul: Baha Matbaası, 1968.

Beydilli, Kemal. “Şark Meselesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 38 (İstanbul 2010), ss. 352-357.

Çalışlar, İzzeddin. *Org. İzzettin Çalışlar’ın Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi’nde Batı Cephesi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

- elik, Recep. “Bütün Yönerleriyle İsmail Şükrü (elikalay) Efendi”. *VI. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Belediyesi Yayınları, 2003, s. 136-142.
- elik, Recep. *Milli Mücadelede Din Adamları*. C. 1, İstanbul: Emre Yayınları, 1999.
- Çiftçi, Barış. *I. TBMM Karahisar-ı Sahip Mebusu İsmail Şükrü Efendi (elikalay)*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- oker, Fahri. *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM. 1. Dönem 1919-1923*. C. III, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, 1995.
- Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*. Haz. Arı İnan, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi*. Ankara: Ali Şükrü Matbaası, 1339.
- İlgar, Yusuf. “Afyonkarahisar’da Eğitim Öğretim”. *Afyonkarahisar Kütüğü*, C. 2, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 213-256.
- İplikçioğlu, Niyazi. "Afyon'da Milli Mücadele Başlarken elikalay'ın Kuruluşu". *Beldemiz* 5 (Ocak-Şubat-Mart 1986): 3-4.
- İsmail Şükrü. “Hasımlarımızın Efkarı Ne İçün Ani Bir Surette Tahavvül Eyledi?”, *Sebilürreşad*, 19/486, 26 Şevval 1339/3 Temmuz 1337/3 Temmuz 1921.
- İsmail Şükrü. “Müslümanlıkla Komünistlik Kabil-i Telif mi?”, *Sebilürreşad*, 19/481, 21 Mayıs 1921.
- İsmail Şükrü. “Nur-ı İlahi Söner Mi”, *Sebilürreşad*, 19/476, Şaban 1339/16 Nisan 1337/16 Nisan 1921.
- İsmail Şükrü. “Ulema-yı İslama Müretteb Vazife”, *Sebilürreşad*, 19/478, 21 Şaban 1339/30 Nisan 1337/30 Nisan 1921.
- İsmail Şükrü. “Ve'l-Akıbetü Li'l-Müttekin”, *Sebilürreşad*, 19/489, 18 Zilkade 1339/24 Temmuz 1337/24 Temmuz 1921.
- İsmail Şükrü. “Zafer Müminlerindir”, *Sebilürreşad*, 19/488, 10 Zilkade 1339/16 Temmuz 1337/16 Temmuz 1921.
- İstiklal Harbi Döneminde Resmi Gazete’de Yayınlanan 205 Kanun*. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 2020.
- Karaca, Taha Niyazi. “Milli Mücadele’de Bozkır İsyancıları”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/16 (2004): 169-190.
- Kılıç, Selami. “Hoca Şükrü Efendi (İsmail Şükrü elikalay Efendi (1876-1950))”. <https://aturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hoca-sukru-efendi-ismail-sukru-celikalay-efendi-1876-1950/> ET: 14.11.2023
- Kodaman, Bayram ve Babacan, Hasan. *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı ve Isparta’da Milli Mücadele İle İlgili Belgeler*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 1998.

- Öcalan, Hasan Basri. “Bursa Hamidiye Medrese-i Muallimîni”. *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/26 (2014/1): 71-85.
- Polat, Zelkif. “Milli Mücadele Yıllarında Afyonkarahisar”. *Anadolu'nun Kilidi Afyon*. Afyon: Afyon Valiliği Yayınları, 2004, 113-131.
- Sabis, Ali İhsan. *Harp Hatıralarım, İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*. C. 5, Ankara: Güneş Matbaacılık, 1951.
- Sarıkoyuncu, Ali. *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, 4. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2002.
- Sarıkoyuncu, Ali. *Milli Mücadele'de Din Adamları II*, 3. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2002.
- Sebilürreşad*, 2/46, Mayıs 1949.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim. *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1952.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), GCZ (Gizli Celse Zabıtları), C.1, 2, 3.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), ZC (Zabıt Ceridesi), C. 1-29.
- Yazıcı, Nesimi. “Son Dönemde Karahisar-ı Sahib Medreseleri ve Islâh-ı Medâris Uygulaması”. *Bellekten* 58/223 (Aralık 1994): 635-657.
- Yılmaz, Hakan ve Coşkun, Sena. “Kent Belleği Çerçevesinde Afyonkarahisar'da Milli Mücadele Döneminde Yaşananlara İlişkin Sözlü tarih Çalışması.” *Afyonkarahisar Kent Müzesi Araştırmaları*. 1, Ed. Cihad Cihan, Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Belediyesi Yayınları, 2018, 179-195.